

doi:10.29285/actapinteriana.2018.4.39

Hét magyar ferences vértanú tanúságtétele a totalitárius rendszerek üldöztetései közepette

Dr. Kálmán Peregrin OFM

Budapest-Pasaréti Pádai Szent Antal Plébánia, 1026 Budapest, Pasaréti u. 137.
frperegrin@yahoo.de

Kálmán P. (2018): Hét magyar ferences vértanú tanúságtétele a totalitárius rendszerek üldöztetései közepette. Testimony of Seven Hungarian Franciscan Martyrs, Amid the Persecution of the Totalitarian Regimes. Acta Pintériana, 4, 39–87.

Abstract: This article entails a short study of the lives of seven Franciscan Friars, who were executed, but also the trial of their martyrdom and gains introduction and understanding into the theological aspects of their martyrdom. Within the analysis of their lives we gain an insight into the Hungarian Franciscans most meaningful interrelationship during the twentieth century of the persecution of the Christian Church and the ideological aspects that were driving the trials and the permeation of the news of their martyrdom, which had already begun during the Communist dictatorship. This analysis provides an insight not only into the sources and the specialized literature, but also analyzes and discusses the results and provides a perspective on the memories of the eyewitnesses of the era.

Összegzés: A tanulmány az 1944-1954 közötti időszakban kivégzett hét ferences szerzetes élettörténetének rövid foglalatát, vértanúságuknak tárgyalását és történetológiai értelmezését mutatja be. Ennek elemzése során betekintést nyerünk a magyar ferencesek 20. századi jelenlétének fontosabb vonatkozásaiiba, az egyházüldözés ideológiai háttérének tárgyalásába és a vértanúság hírének elterjedésébe, amely már a kommunista diktatúra idején megkezdődött. Az elemzés nemcsak a történeti források és a szakirodalom eredményeit tárgyalja, hanem összegzi a szemtanúk által közölt emlékezések információit is.

I. Bevezetés

1. Történeti kontextus

A 20. századi európai diktatúrák hatása a magyar történelemre csak az I. világháború és következményeinek fényében érthető meg a maga teljességében. Az 1914-1918 között megrokkant magyar társadalom és politikai vezetés ugyanis 1918-ban erőtlenséggel szemlélte a nagyhatalmi törekvéseket és tehetetlen volt az ún. „demokratikus” és kommunista erők előretörésével valamint az országot körülvevő nemzetállamok területfoglalásaival szemben. Ennek eredményeként az 1920. június 4-én, a Párizs melletti Trianon kastélyban megkötött békeszerződésben Magyarország elvesztette korábbi területeinek és lakosságának 67%-át. E veszteség tragikus ténye és élménye befolyásolta legalapvetőbben a magyar társadalom diktatúrákhoz fűződő kapcsolatainak alakulását és azok politikai törekvéseit a magyar közéletben.

A két világháború között élő magyar lakosság tehát – érthető módon – igazságtalanságként élte meg a Trianoni Békeszerződés folyamatát, ezért rokonszenvvel fogadta az első (1938) és második (1940) bécsi döntést, amelynek következtében az elcsatolt területek magyar vidékei visszakerültek Magyarország fennhatósága alá. Ugyanakkor az 1919-es kommunista forradalom és annak következményei – a kommün antiszemita jellege ellenére is (vö. GYURGYÁK 2001, pp. 98-107) – úgy maradtak meg a többség tapasztalatában, mint a zsidó-kommunizmus és a magyar-kereszténység politikai ütközete (vö. KÁLMÁN 2014). Ennek nyomán a bécsi döntések jó alkalmat szolgáltattak arra, hogy a nemzeti szocialista eszmék képviselői összekapcsolják a magyarság igazságérzetének és nemzeti önbecsülésének helyreállítását a németországi politikai szándék megerősítésével. Ebben a környezetben a zsidótörvények bevezetése három lépcsőben történt, amitől a hitleri szorítást elkerülni akaró mérsékelt politikai vezetés is azt remélte, hogy ezek érvényre juttatásával ellent tud állni a fasiszmus előretörésének (vö. MÉSZÁROS 2014). 1944-ig Hitler katonai csapatait sikerült távol tartani az országtól, azonban a német hadsereg bevonulása után, megindultak a módszeres deportálások.

1944-ben Magyarország a kettős diktatúra színterévé vált, a felszabadító hadműveletek következményeként ugyanis megkezdődött a kommunista szocializmus kibontakozása, amelynek vezetői az 1919-es kommün fiatal harcosai, az immár Moszkvában kiképzett és a szovjet csapatokat maguk mögött tudó kommunisták lettek.¹ Tevékenységük kezdettől fogva arra irányult, hogy minden nemzeti és nemzetiségi valamint vallási identitást feloldjanak a szovjet által ideálként demonstrált szocialista embertípusban valamint az osztálytársadalomban. Ami pedig nem ezt szolgálta, azt mind a fasiszta, nacionalista, burzsoá jelzővel, az antiszemitizmus vagy nép- és államellenes cselekedetek vádjával illették² és ezen indokokkal koncepciós perbe fogták, így a katolikus egyházat és annak jelesebb képviselőit is.³

A katolikus egyház helyzete e történeti szituáció következtében sajátos módon alakult az I. világháború után. A magyar politikai élet szereplői ugyanis a trianoni szerződést követő válságos állapotban a nemzettudat és a nemzeti kultúra felkarolásával (pl. iskolarendszer fejlesztése, hagyományörzés) próbáltak kiutat mutatni a társadalom számára, amelyben az egyházakra, így a katolikus egyházra is partnerként számítottak. A katolikus egyház szervezetein és szerzetesrendjein keresztül új iskola-, ifjúsági és más szervezeti hálózatot, szegénygondozást, sajtóapostolkodást épített ki (vö. *Magyar Katolikus Almanach II.* 1988). Mindezt azonban egy nagyfokú belső, hitbeli megújulás is kísérte, amely a racionalista vallásszemléletből a jámborsági vallásosság világába vezette át a magyar katolicizmust, és ez a szerzetesrendek, papi hivatások létszámának növekedésével, a szentségi pasztoráció megerősödésével valamint a lelkigyakorlatos mozgalmak fellendülésével járt. A folyamat csúcspontja és foglalatja az 1938-as Eucharisztikus Világkongresszus volt, ahol Eugenio Pacelli bíboros, a későbbi XII. Piusz pápa képviselte a szentatyát.

1944-1945-ben a magyar egyházi vezetők főként diplomáciai úton próbáltak eredményeket elérni az üldözések megszüntetése érdekében, amelynek Angelo Rotta (1872-1985) pápai nuncius volt a vezéregyénisége, de XII. Piusz pápa is nyílt és sürgető lépéseket tett Horthy Miklós (1868-1957) kormányzónál ebben a kérdésben (vö. BEKE 2014). Mindeközben az egyházi intézmények és kolostorok többsége megnyitotta kapuit a menekültek előtt.

¹ Pl. Gerő Ernő, Rákosi Mátyás.

² Ennek a felfogásnak a hatása oly eredményes volt az elmúlt évtizedek során, hogy az ideológiai terhektől a mai napig nem tudtak megszabadulni pl. a magyar történetírás és történelemszemlélet jelentős képviselői sem.

³ Pl. Zadravecz István OFM, tábori püspököt, de ez a vád valamilyen formában mindig megjelenik a katolikus perekben és az egyházellenes pártszózatokban. Érdekes ugyanakkor azt is megfigyelni, hogy Magyarországon a protestáns felekezeteknek szinte csak néhány vezetőjét ítélték el, mert ott nem volt szükség bebörtönzésekre, hiszen a nem hierarchikus egyházszervezetet a párthatalom könnyen maga alá tudta gyúrni.

„A pasaréti [ferences]rendház – s más rendházak is – tele voltak zsidó gyerekekkel [...]. Kevés olyan pince volt Budapesten, ahol ne rejtegettek volna valakit” (GÖNCZ 1994, p. 7)

– nyilatkozta az események szemtanúja, a későbbi köztársasági elnök, Göncz Árpád.

A vértanúság hírében elhunyt ferences szerzetesek szempontjából a kommunizmus kiépülésének három jelentős szakaszát tudjuk elkülöníteni. Az első, amikor a háborús cselekmények közepette, a kommunista hatalom gyökérverése, a tisztogatások érdekében mutatkozott meg az egyházellenesség. Ilyenek voltak 1944-ben Újvidéken Tito partizánjainak vérengzései Köröstyös Krizosztom (1909-1944) és Kovács Kristóf (1914-1944) esetében, valamint a 2. Ukrán Front csapatainak műveletei Hajnal Zénó (1900-1945) kivégzésekor. A második fázis 1946-ban kezdődött, amikor az egyház társadalmi beágyazódását intézményrendszerének felszámolásán keresztül akarták megszüntetni, és ehhez azok állam- és emberellenességét kellett bizonyítani. Ezeknél a szovjet katonák kivégzésére való buzdítás egyházi gyökereit koncepciók perekké az ország számos pontján „bizonyították”, így Kiss Szaléz (1904-1946) kivégzése és Lukács Pelbárt (1916-1948) fogolytáborba hurcolása is ennek köszönhető. A harmadik lépés a Magyar Katolikus Püspöki Kar és vele az egyház egészének térdre kényszerítése volt. Ezt az állam és az egyház közötti megállapodás létrejöttén keresztül akarták elérni, amely a kommunista rezsim ideológiai támaszként működő államegyház létrehozását célozta meg (ld. KÁLMÁN 2011). A folyamat 1949-ben kezdődött és kb. 1960-ig véres üldözéssel járt, amiből azután a keleti politika próbált részleges kiutat találni. Ennek első, legvéresebb időszakára esik Kriszten Rafael (1899-1952) és Károlyi Bernát (1892-1954) mártírja.

2. A magyar ferencesség 20. századi megújulása

A magyar ferences életet a 19. századtól kezdődően a jozefinizmus individualisztikus szemlélete határozta meg (vö. MAJSAI s. a., p. 10). Az 1920-as évek elején viszont a Szűz Máriáról és a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Provincia közössége a szerzetesi életmód megújítása által – közös imádság, vagyonszövetség, klauzúra helyreállítása, rendi nevelés központi szerepe – eljutott oda, hogy a rendi reform első nemzedéke már olyan prófétai tettekkel tudott vállalkozni, amelyek a szerzetesi élet alapvető elköteleződésében gyökereztek, ugyanakkor válaszul szolgáltak a kor vallási életének nagy kihívásaira. Ilyen volt az amerikai magyar emigráció körében végzett pasztoráció, az 1928-ban megindult vidéki népmisziós mozgalom, a Kínában és más nem keresztény népek között vállalt miszió, a házi szegénygondozás, a templomok mellett tudatosan épített játszóterek, kultúrházak, a búcsújáróhelyek újjászülése, a nyomdalétesítés a sajtóapostolkodás, több száz fős fiúképzőintézmény létesítése, a rendi nevelés megfelelő feltételeinek biztosítása. A létszámbeli növekedésre jó példa, hogy míg 1899-ben a Kapisztrán Provinciának 96 tagja volt addig 1948-ban 339 (vö. LUPKOVICS 1948), 12 év alatt pedig 12 új rendházat nyitott meg. A rend korabeli tagjai közül ennek az időszaknak – témafeldolgozásunk szempontjából – legemblematisabb személyisége Oslay Oswald (1879-1962), aki rendi nevelőként az 1920-as évek elején hosszú évtizedek, talán évszázadok után, először mert arról szólni növendékeinek, hogy a szerzetesi élet teljessége a vértanúság, és aki 1928-1931 között provinciálisként az előbb felsorolt pasztorációs tevékenységek legtöbbször útjára indította.

A második világháború idején a püspöki kar felszólításának engedelmességgel, a rendtagok 99%-a a helyén maradt, az üldözöttek menekítésében pedig – miként ezt később látni fogjuk – éppen azok emelkedtek ki leginkább, akiket a kommunizmus később meghurcolt. Ez a fajta aktivitás, valamint a társadalom életében a szolgálat és a hűség által kivívott tisztelet szemet szúrt a kibontakozó szovjet uralom és a diktatúra előharcosainak, akiknek bosszúja 1944 őszétől üldözte a magyar ferenceseket. Magyarországon 46 rendtagot börtönöztek be legkevesebb egy napra 1944 és 1960 között.

II. Isten Szolgája, Körösztos Krizosztom és Kovács Kristóf

1. A ferencesek újvidéki letelepedés

A két világháború közötti időszakban az ún. Jugoszláv Királyság területén élő magyar és német lakosság a szerb és horvát nép közötti vallási, nemzetiségi és kulturális ellentétek kereszttüzében élt. A német és magyar katolikusok ezekben az évtizedekben e negatív tapasztalatok közepette is megőrizték Róma iránti hűségüket (vö. TÓTH 2008, p. 129), és ellenálltak a nemzetiségi villongásoknak. Ezeknek a történelmi körülmények ismeretében érthető, hogy örömhírt jelentett a helyi lakosság számára a bácskai területek 1941 tavaszán történt Magyarországhoz csatolása, illetve az, hogy a magyar hatóság az erőszakosan odatelepített szerb népesség mellett szerette volna megerősíteni a magyarok számarányát. Ez a folyamat azonban nem volt kellőképpen előkészítve, így a Románia területéről áttelepített magyar családok megjelenése újabb konfliktusokat szült, amelynek kezelésében éppen a katolikus papságra hárult a legnagyobb feladat (vö. MATUSKA 2002, p. 97). Ráadásul 1942 elején a partizánok tevékenysége újabb összeütközésekhez vezetett, aminek hatására 1942 januárjában néhány önhatalmú magyar katonai vezető a partizánok szisztematikus kivégzésébe kezdett, és megtámadták az újvidéki (Novi Sad, ma Szerbia) szerb valamint zsidó lakosságot is, az öldöklésben több ezer embert kivégeztek. A budapesti vezetés az események hírére azonnal megtiltotta az erőszakos cselekményeket, 1943-ban pedig katonai eljárást indított a vérengzések vezetői ellen – a háborút viselő felek közül az egyetlen volt, aki ezt megtette (!). Az ítélet azonban nem tudták végrehajtani, mert ezek a katonai vezetők Németországba menekültek.

Ilyen körülmények közé, 1941-ben katonalelkészként érkezett Újvidékre, Körösztos Krizosztom, akiről a néhány héttel később, az esetleges letelepedést előkészítendő látogatásra érkező Károlyi Bernát, már dicshimnuszokat hallott a hívek között (vö. KÁROLYI 1943). Krizosztom atya 1941. augusztus 23-án azt jelezte provinciálisának, elérkezett az alkalom, hogy a rend megvalósítsa század eleji tervét, és letelepedjen Újvidéken (vö. KÖRÖSZTÖS 1941a). Ezt aztán a polgári és egyházi hatóságok is szorgalmazták (vö. KÖRÖSZTÖS 1941b; *Az újvidéki polgármester 1941. november 11-i levele*), az alapítás megvalósulását azonban megakadályozta, hogy P. Krizosztomot október 26-án besorozták az orosz frontra (vö. KÖRÖSZTÖS 1941c; SCHROTTY 1941). Zichy Gyula (1871-1942) kalocsai érsek már ekkor kérte, hogy Krizosztom atya, amint csak lehet, menjen Újvidékre, hogy a város „hitéletének legyen egy eleven ígérete: akkor meg fog mozdulni a város a letelepülés érdekében” (ZICHY 1943). Erre azonban csak 1942 novemberében került sor (vö. KÖRÖSZTÖS 1942), a kolostor és a kápolna felszentelésére pedig 1943. február 2-án volt (vö. KÖRÖSZTÖS 1943). A hívek nagy száma miatt a kápolnát hamarosan bővíteni kellett (vö. HARMATH 1993, p. 8).

A ferences templomban a megszokott ferences ájtatosságok mellett a háború idején leginkább a békéért végeztek imaórákat, munkájukat e körülmények között is az a cél vezette, hogy „*minél többen visszatáljanak Krisztushoz*” (1943. március 28-i hirdetés). Templomukban bevezették az egész napos szentségimádást, amit a békéért ajánlottak fel, ingyenes egyházközségi újságot hoztak létre. Népmissziókat tartottak, amelyek addig még nem voltak ezen a vidéken. A harci cselekmények közeledtével arra buzdították a családokat, hogy ajánlják fel magukat Jézus Szíve oltalmába, kérték, helyezzenek el egy-egy feszületet az óvóhelyekre, és áldassák meg ezeket a helyiségeket (1944. május 28-i hirdetés).

2. Körösztos Krizosztom életpályája

A bemutatott lelkipásztori aktivitás kialakítása Isten szolgájának, Körösztos Imre Krizosztomnak köszönhető, aki 1909. január 10-én született Pécsen (Baranya megye). Szülei a ferences harmadik rend

tagjai voltak, hentesként ők látták el húsáruval a város kolostorát, így Imre is gyakran megfordult a rendházban (ld. *Körösztös Krizosztom életrajza a családi emlékezés szerint* 2009). Beöltözésére Szécsényben (Nógrád megye) került sor 1925-ben – ekkor kapta a Krizosztom nevet. 1929-ben tüdőbetegsége miatt már a rendből is el akarták küldeni (vö. OSLAY 1929), végül azonban 1930. december 20-án, Gyöngyösön (Heves megye) örökfogadalmat tehetett. Tanulmányait a rend gyöngyösi főiskoláján végezte, pappászentelésére 1932. június 19-én került sor. Újmisésként Szécsénybe, a tartomány novíciusházába került (vö. MAJSAI s. a., p. 111). Elhelyezésekor a historia domus írója a következő mondatokat jegyzi le:

„A búcsú szavait a nagy, 20-22 éves fiúk zokogása, sírása fojtotta el. Zárdánk igen agilis, a lelkekért égő buzgóságú tagját veszíti el benne.” (A Szécsényi Kolostor Historia Domusa 443)

Ezután feltehetőleg valamilyen krízisen ment át, mert többször elkérte magát arról a helyről, ahová beosztották (vö. KÖRÖSZTÖS 1938a, b, c). Az 1938-ban magyar népmiszionárius lett New Yorkban (vö. *Admissió megbízás* 1938), majd hazatérése után a 38. gyalogezredhez sorozták be, amellyel 1941. október 31-én Oroszország irányába vette útját (vö. KÖRÖSZTÖS 1941c). Visszatérését követően nagy erővel szervezte meg az Újvidéken letelepedő közösség életének kereteit.

„Az ottani emberek számára a szerzetesi élet teljes újdonság volt [...]. Már maga a tény, hogy testvéri közösséget alkottunk, imponált nekik, s nagy bizalommal jöttek kis templomunkba.”

Krizosztom

„messze tekintő terveit törékeny testi adottságai ellenére (178 cm magas, 54 kg testsúlyú) határozottságot sugárzó tetterővel igyekezett végrehajtani. [...] Szüntelen fájdalommal járó isiásza nem tette őt sem keserűvé, még kevésbé humortalanná. [...] Szerették volna [...] rávenni arra, hogy utazzék el gyógykezelésre [...]. Amikor a szükséges összeget is átadták neki, azzal jött haza, hogy mindegyikünk írja össze, mire van szüksége” (KAMARÁS in KÁLMÁN & KÁRPÁTI 1999, pp. 11, 12, 13)

– emlékezik rá rendtársa, P. Kamarás Mihály (1918-2013).

3. Kovács Kristóf életpályája

Az újvidéki kolostor káplánja, P. Kovács Kristóf 1914. december 16-án, Jászberényben (Jász-Nagykun-Szolnok megye) született, a keresztségben az István nevet kapta. 1933-ban novícius – rendi neve Kristóf – lett, ünnepélyes fogadalmát pedig 1937-ben tette le. A rend teológiai főiskoláján tanult, pappá 1938. június 29-én szentelték. 1939-ben Rozsnyóra (Rozsnyava, ma Szlovákia) került, majd 1940-ben Pécsre aztán Kassára (Kosice, ma Szlovákia). Kassai helyzetükről így ír:

„Nincs egy nyugalmas percünk és megpihenésre alkalmas helyünk. Viszont a hívek és az iskolák a végsőkig igénybe vesznek bennünket. Hárman teljesen nyakig vagyunk a munkában, és már nem bírjuk tovább az iramot, amelyben nincs soha megállás. Nem egy félnap, hanem egy órai pihenőnk is alig akad.”
(KOVÁCS 1941a)

1941-ben a szlovák hívek anyanyelvi pasztorációjának segítése érdekében Kristóf atya szlovák nyelvtanulási lehetőséget kért (vö. KOVÁCS 1941b), bár sok nyugtalanság gyötörte (vö. KOVÁCS 1942). Tartományfőnöke ekkor a következő sorokkal bízta:

„szeretettel kérem, maradjon nyugodtan a helyén, s dolgozzék tovább is [...] a lelkekért, akikért bárhol vagyunk, felelősek vagyunk, s minden értük hozott áldozatunk Isten előtt örök értékű.” (SCHROTTY 1942b)

1942-ben Debrecenbe (Hajdú-Bihar megye) kerül hitszónoknak és gyóntatónak, ahol Isten Szolgája, P. Kiss Szaléz lett a házfőnöke.

1941-ben Újvidékre kéri magát.

„Azt óhajtotta elérni, hogy mint pap hitéért vértanúságot szenvedhessen. A zavaros viszonyok között remélte is. Éppen azért szándékosan ottmaradt Újvidéken, pedig a veszély közeledtével, onnan eltávozzhatott volna. A hívek nemcsak prédikációiért kedvelték, hanem azért is, mert mindenkinek gondjából megértően és szeretettel igyekezett elintézni.” (MAJSAI s. a., p. 112)

Isten szolgálói, Köröstyös Krizosztom és Kovács Kristóf ilyen életúttal érkeztek az elhurcolás napjához, amelynek ideológiai, történeti és kronologikus rendjét, valamint a két ferences szerzetes ezekhez való benső hozzáállását a következőkben mutatjuk be.

4. A partizáncsapatok egyházellenessége, Isten Szolgáinak életfelajánlása és kivégzése

Josip Broz Tito (1892-1980) partizáncsapatának egyházellenessége a történeti kutatás számára már abból is nyilvánvaló, hogy Sztálin tanítványa volt és katonái a spanyolországi egyházellenes háborúban (1936–1939) tanulták ki az egyházellenes „fegyverforgatást.” Csapatái a szovjet hadsereg nyomában 1941. október 1-jével érkeztek meg a Magyarországhoz csatol területekre, ahol katonai közigazgatást vezettek be, amely 1945 februárjáig tartott.

„A történelem folyamán ritkán előzte meg olyan vérfürdő egy új hatalom berendezkedését, mint Jugoszláviában (körülbelül egymillió ember esett áldozatul ebben a tizenöt és fél milliós országban); a sokféle faji, világnézeti és vallási jellegű polgárháború több halottal járt, mint a megszállók ellen vívott eredményes és a szövetségesek által elismert háború. [...] Így a felszabadulásakor már nem sok politikai ellenfele maradt a kommunistáknak és vezetőjüknek, Titónak, akik nekiláttak, hogy a lehető leggyorsabban eltegyék őket láb alól.” (HARMATH 2010, pp. 45–46)

E felsorolásból bennünket most a „vallási polgárháború” érdekel, amely szorosan összekapcsolódott a nemzetiségi konfliktusokkal, mivel a katolikus egyház tagjai nem egy homogén nemzethez tartoztak, mint a szerb ortodoxok, hanem sok nemzetiségből (pl. horvát, magyar, német) tevődtek össze, így a katolikusellenesség megvalósulásában a nemzeti kérdések kiélezése is szerepet játszott. De ez fordítva is igaz volt, a nemzetiségek üldözése közepette, a partizánok területfoglalásai során elsőként mindig a vallási vezetőket és az értelmiséget vetették üldözés alá (vö. HARMATH in SOÓS et al. 2010, pp. 45, 47). Újvidéken pedig a partizánok az ortodox pópában találtak szövetségesre, aki nem akarta megmenteni az egyébként – számára is nyilvánvalóan – ártatlan magyar papokat (vö. KAMARÁS 1999, p. 14). Továbbá 1952-ben Tito épp a magyarok lakta területeken mondta egyik beszédében, hogy sajnálatos kilengések történtek a papokkal szemben, ami nem helyes a szocialista társadalomban, mert fizikai leszámolásoknál hathatósabb eszközök is léteznek.

„Tehát a papokat automatikusan a háborús bűnösökhöz és az ellenséggel együttműködő személyekhez sorolták, amivel fokozták a félelmet a papság körében. A támadások kiemelten a katolikus egyház ellen irányultak, mivel nem nemzeti egyház. Az egyházi elöljárók ellehetetlenítése és bebörtönzése

kezdetben a politikai propagandát szolgálta, de később úgy tűnt, kitűnő eszköz lehet az egyház megsemmisítésére törekvésben.” (HARMATH in SOÓS et al. 2010, pp. 50–51)

Card. Agostoni Casaroli (1914-1998) ugyancsak így vélekedett a rendszerről:

„Valójában régi álmuk volt, hogy a jugoszláv egyházat elválasszák a katolicizmus központjától: 'Mi is elváltunk Moszkvától, ti miért ne szakadnátok el Rómától?' – mondta egyszer a marsall.” (CASAROLI 2001, pp. 254–255)

A partizánok egyházellenessége, kommunista volta azonban az újvidéki atyák számára is nyilvánvaló volt, mert bejövetelük előtt olyan keresztet is kihelyeztek a templomban, amelyet *„hívő oroszok a bolsevista uralom alatt rejtegettek, s amely előtt most Krisztus keresztjének győzelméért imádkozunk”* (1943. február 21-i hirdetés).

A terület illetékes ordináriusa, Grósz József (1887-1961) kalocsai érsek ugyancsak tudtában volt a nemzetiségi-vallási kérdés szoros összefüggésének, ezért 1944 októberében azt is lehetővé tette, hogy a politikailag exponált lelképásztorok eltávozzanak állomáshelyükről. A papság soraiban voltak is, akik éltek ezzel a lehetőséggel (vö. GRÓSZ 1947). Krizosztom atya azonban a következőket írta előljárójának:

„Egyelőre nincs közvetlen veszély, a bombázástól eltekintve. Arra az esetre azonban, ha a helyzet megváltozna, és akár a partizánok miatt, akár ellenséges behatolás következtében az atyákat közvetlen veszély fenyegetné, kérem Ft. Provinciális Atyám szíves intézkedését. Magam részéről úgy gondolom, hogy ebben az esetben fölösleges volna az öt pátert és a két testvért itt tartani. Én mindenképpen maradni szeretnék, s úgy látom, P. Kristóf és Mihály is maradnának szívesen. Illetve, nem akarjuk cserbenhagyni azt a népet, amely megszeretett minket, nagy áldozatot hozott, és akiknek minden bizalmuk az Isten után bennünk van. Itt maradásunk valószínű következményeivel tisztában vagyunk.” (KÖRÖSZTÖS 1944)

1944. október 6-án indult az utolsó vonat az anyaországba, ekkor is bízatták őket, meneküljenek, ám ők *„többször kiemelték a prédikációkban, hogy amíg hívek maradnak, ők mindvégig itt lesznek, kitartanak mellettük”* (M. S. visszaemlékezése 2010). Így maradt a rendházban a házfőnök, P. Krizosztom és két rendtárs P. Kristóf és P. Mihály, akinek Naplójában a következőt olvassuk:

„Október 25. Csend. Kristóf-Krizosztom este az életük történetét mondják el. Mennyi félreértés kíséri az emberek élete útját [...]. És most? Mi vár rájuk? Komolyan előkészülnek. Mindkettő bejön hozzám gyónni. Majd én is a főnöknél. Nem tudom olyan komolyan fölfogni a helyzetet. Végül „Kristivel” a pápai áldást tanuljuk. Kánont átvesszük, hogy könyv nélkül is tudjuk. Különböző fakultásokat is megkaptuk. Csend.” (KAMARÁS s. a.)

A partizánok október 26-án vonultak be a városba, a 18 és 50 év közötti férfiakat gyűjtötték össze. P. Mihály kéri tőlük az idős házfőnök elbocsátását, *„de ő nem akar egy maga menni, csak velünk együtt. Nem lehet. Így ő is marad”* (MATUSKA 2008, p. 303). Krizosztom azonban felfigyelt a szentmise után velük együtt letartóztatott ministránsra, Lutz Gáborra, aki még kora miatt megmenekülhet. Egy lánytól segítséget kért:

„Elszaladtam, kértem a családtól egy iskolai papírt, azzal lehetett őt igazolni, hogy még nincs 16 éves, így engedték el.” (S. G. visszaemlékezése 2010)

Kamarás Mihály beszámolójából tudjuk, hogy a lágerbe a nap során folyamatosan érkeztek a rabok, este 10-kor pedig sokakat, így Köröstyös Krizosztomot is – Köröstyös Kristófnak szólítva – azzal emeltek ki a csoportból, hogy másnap hazamehetnek. Október 28-án, sötétedéskor azonban kihajtották őket a térre.

„Szigorú parancs: lefeküdni – és semmiképpen sem az ablakhoz menni. Kívül az örök állandóan járkálnak. 8-9 felé kivonulnak a 2. pavilonból. Hármával összekötözve. Kétfelől sorfalat állnak. Verik őket – nógatják. Föl-alá hajtják. Közben zene szól. Holdvilág van és az ablakok alacsonyan vannak. Mindent lehet látni. [...] Október 29. Krisztus Király ünnepe. Egy éve a kápolnát szenteltük föl. Mily öröme volt, mennyit fáradozott! Most nincs többé [...]. Másnap egy őr így szól: 'Az öreg papot nagyon megverték.' [...] – Ismerkedés az emberekkel. Főként Kristi tud barátkozni. Megszerették az emberek. Fáradhatatlanul járkál közöttük. – Én a főnököt nem tudom feledni. Egész nap sírás fojtogat. – Kértem be bort és ostyát, hogy hajnalban misézzem. Kristi odaadta egy betegnek – Jól van!”

Mindenszentek ünnepén menetbe állítják, tovább hajtják őket.

„Adjuk egymásnak az apostoli áldást! – Benn jönnek gyónni. 15 éve - 10 éve voltak. Ezért kellett hát idejönnünk? Voluntas salvifica Dei! [...] Másnap ismét menetelés. Faluszélén nyakunkba teszik a géppisztolyokat. Nehéz. Kezdődik a biztatás! Futás. Ütés [...] Lapáttal! Pop! – Tekija! – No, nem segít a Krisztus – és Anyja?! – Gúnyos 'keresztvetések' – Rózsafüzért letépi a 'doranyica'. Nem gondoltam sohasem, hogy így fogok Tekijára [ma Szerbia] 'zarándokolni' [...]. Most az élre kerülünk. Kikérdezgetnek. 'Mit csináltunk? Miért szolgáltuk ki a fasisztákat?' 'Mi?' [...] Vasvessző suhan. Fejcsont reped – Komolyra fordul. Ittak közben. Teljesen vérben vagyunk. 'Törüljétek egymást!' Szegény Kristi – feje homlokán repedt. Indulás, állandó az ütés. Lapát, bajonett, puska. Kristóf kordáját is szétvágják. Hátra rúgják. [...] Kristófra nézve, amint szétbomlott ruhájában, hosszú hajával – vállán a géppuskával megy fölfelé, meggörnyedve: 'Uram, Te így mentél a keresztúton!' [...] Kristóf száján is jön a vér? – Föl! Tovább. Nehéz. Futás. Ütések. [...] Du.' Jézusom! Nem több ez már a tiednél is?' – Kristóf nem tud jönni. Vállra veszem kezét. – Segít más is. Teljesen elernyed. 'Sic debuit esse' – utolsó sóhaja. Elájul. Négyen cipeljük. 'Tegyétek a kazal mellé!' [...] Jön egy orosz kamion. Arra tesszük fel. Ráteszem a csuklyáját is. – Az egyik vad – fölugrik. Elszáguldanak előre.” (KAMARÁS s. a.)

Végül idézzük Kamarás Mihály levelét, amelyben 1945. március 19-én a következőket írja tartományfőnökének:

„Kristóf november 2-án halt meg Szerémség Indjija nevű helysége közelében, 'in odio sacerdoti'.” (KAMARÁS 1945)

Mindkettőjük sírja ismeretlen helyen található, Krizosztom atyának valahol Újvidéken, P. Kristófnak pedig az Indjija nevű település közelében. És bár 1990 után próbálták keresni, nem sikerül rátalálni.

III. Isten Szolgája Hajnal Zénó

1. Életpályája

P. Hajnal Zénó életútjával kapcsolatban az írott források nagyon kevés információt közölnek, mivel rendtartományának, a Szűz Máriáról Nevezett Provinciának dokumentumait 1950-ben az állam szekularizálta, illetve működési helyein sem hozott létre nagy „maradandó” dolgokat, amelynek írásos emlékei lennének. P. Zénó az Úr egyszerű szőlőmunkása volt a mindennapi feladatok teljesítésében.

Isten Szolgája 1900. október 25-én a Pulvermann családban született, a Bihar megyei Vaskón, (Vașcău, ma: Románia, Bihar megye), családnevét az 1920-as években magyarosította Hajnalra (vö. *Notula Solemnis Professionis* 1924). Beöltözése 1917. augusztus 27-én (vö. *Schematismus Provinciae S. Mariae in Hungaria* 1930) egyszerű fogadalmá 1918. augusztus 27-én volt (vö. *Reversales de Professione Solemni* 1924), pappá szentelésére 1925. június 29-én került sor (vö. *Zadravec István igazoló okirata* 1925). 1925-től különböző vidéki kolostorokban, 1932-ben Budapesten lelkipásztor. 1933-ban az Esztergomi Ferences Gimnázium prefektusa, majd 1934-1936-ig az USA-ban működik, ahonnan visszatér az anyaországba. Elöljárója 1940-ben Nagyatádra (Somogy megye) helyezi, ahol házfőnök és a plébánia vezetője.⁴

Akik a hívek közül ismerték, gondos, a gyermekek iránt figyelmes lelkipásztorként emlékeznek rá vissza. Olyan pap emlékét őrzik róla, aki az élet minden területén, szívében viselte hívei gondját. Így például

„a nemzeti szocialista rezsimről azt mondta, hogy ez az ideológia egy pogány világ, istentelenség, aminek nem szabad behódolni, mert az ősgermánvallásnak a terjesztése elvisz bennünket az Istentől. Ezt világosan látta és ki is mondta. Tehát ezzel a kijelentésével tudatosan védte a hit tisztaságát a diktatúrával szemben.” (N. J. visszaemlékezése 2010)

Rendtársainak visszaemlékezéséből egy dokumentum maradt ránk. Ennek tanúsága szerint Isten Szolgája igen figyelmes volt a rábízottak irányában. Amikor egyszer új rendtagot helyeztek oda, elutazott a másik rendházba, hogy segítsen neki a kötözködésben, munkája előtt szabadságra küldte, közösségén belül is építője volt a szerzetestársak közötti kiengesztelődésnek. A plébániát a püspökség által is csodált, példamutató szervezettséggel irányította, a missziókban, gyóntatásban és prédikációkban igen áldozatos volt (ld. DEÁK 1950).

A második világháború idején végig híveivel maradt, a kolostor pincéjét megnyitotta a menekültek számára. Jóságának jele, hogy a több száz kilométerről, testvérével a régióba érkező Paskai László, a későbbi ferences bíboros, egy másik, 50 km-re lévő településen azt hallotta, hogy Zénó atyát keressék fel, ha a katonai behívó elől menekülni akarnak, mert ő biztosan befogadja őket. Nála eltöltött bujdosásukra így emlékezett vissza egy későbbi prédikációjában:

„Igen készséges volt. Segített, hogy találjunk valamilyen munkát és szállást. A zárdában akkor már voltak menekültek is. Megértéssel és szeretettel volt irántunk. [...] Volt szíve a bajba jutottak iránt. December 12 és 28 között a templom kriptájában tartózkodtunk. Zénó atya a maga nyugalmaival és szeretetével tartotta a lelket bennünk. [...] Zénó atya vezetésével sokat imádkoztunk. Vasárnaptól, 17-étől minden nap volt szentmise. Két székre egy

⁴ A nagyatádi ferences kolostort a 18. században alapították, 1899-ben 23 filiát láttak el innen a rendtagok. A rendház 1900-ban, amikor a magyarországi provinciákat összevonták a Szűz Máriáról Nevezett Rendtartomány irányítása alá került. A ferenceseknek 1950-ben a szerzetesrendek feloszlásakor kellett elhagyniuk a kolostort (vö. RÁCZ 2004, p. 130).

tiszta koporsódeszkat tettünk, ezt leterítettük, és ezen mutatta be a szentmisét a házfőnök atya az én misszálémból. Ezt ma is őrzöm. December 28-án történt a kiürítés. Ezt a német hatóságok erőteljesen követelték. Estefelé a házfőnök atyával hármásban gyalog indultunk el. [...] Megérkeztünk Nagykanizsára, P. Zénó azt mondta, ha rajta állna, nem engedne el bennünket, itt azonban, sajnos, nem ő a házfőnök.” (PASKAI 2013)

A pincében-kriptában való menekvés közepette a nyilasok razziáit is át kellett élniük (vö. VERES 2005, p. 37), P. Zénó december 29-én pedig már nem volt a városban (vö. VERES 2005, p. 42). Ennek oka, hogy a település a szovjet és a német csapatok ütközőzónája lett és emiatt kiürítették a várost. A lakosság egy része, több száz ember a vonatállomáson várakozott, ám nem érkezett meg az elutazáshoz alkalmas jármű, ezért P. Zénó vezetésével a kb. 40 km-re lévő Gyékényes (Somogy megye) településre indultak, ahol Martincsevics Pál (1909–1945) volt a plébános. A nagyatádi házfőnök gyakran járt ide kisegíteni, ezért megkérte plébános barátját, hogy a faluban telepítsék le a menekülteket. Isten Szolgája itt is híveivel maradt és végezte lelkipásztori szolgálatukat, haláláig (vö. *A. Gy. visszaemlékezése* 2010).

2. A III. Ukrán front, az egyházellenesség és a kivégzés

A Vörös Hadsereg csapati 1945 januárjában Magyarország területén fokozni akarták műveleteiket, ezért a 3. Ukrán Front előretörése idején bolgár partizáncsapatok csatlakoztak hozzájuk, akik a felderítő munkát, vagyis a katonaság bevonulásának előkészítését és biztosítását végezték (vö. GODÓ 1965, pp. 90–91). A katonákat ideológiai képzésben is részesítették: „*a politikai helyettesek közvetlen szavakkal beszéltek a háború jellegéről, a Szovjetunió harcának internacionalista tartalmáról*” (GODÓ 1965, p. 123), a külső és belső ellenség elleni harcról.

A német csapatokkal szemben azonban a bolgárok erőtelnek voltak. Véres harcokat vívtak Gyékényesnél is (vö. GODÓ 1965, p. 189). A település elfoglalásáról a község jegyzője a következő feljegyzést készítette:

„A harcok Gyékényes községben március 31-én és ápr[ílis] 1-jén délelőtt folytak le, mintegy 30 óra hosszat. Utána a községi lakosság zömét a megszálló csapatok Góla községbe hajtották, velem együtt. Ott voltunk április 1-2-3-án, de minden nap kisebb csoportokat engedtek haza. Ez alatt az idő alatt a község alsó és középső részét szabad zsákmányolásnak vetették alá, megtorlásul egy tisztnek állítólag a polgári lakosság részéről történt megöletése miatt – melyet eddig még semmi sem igazolt. [...] Végül nem utolsó sorban a lakosság féltelme, mert különösen a nők a sok megtörtént szomorú erőszak miatt az utcára sem mernek kimenni.” (A Gyékényesi jegyzőtől 1945)

A bolgárok a településeken a szövetségesek felderítésén kívül az ellenségre is „vadásztak”. „*Padányi Sándort [plébános] a bevonuló csapatok agyonverték, a hír szerint azért, mert rádióleadót véltek nála feltalálni.*” (KISS 1945) – a lelkipásztori munkájában használt filmvetítőre hitték ezt. „*Jól imádkozott, megnyerte a vértanúság koronáját*” (BERKOVITS 1945) – írta róla egyik paptársa, vagyis a vidéken mindenki tisztába volt a bevonulók egyházellenességével. Ugyancsak erre a tényre utal Mindszenty József (1892–1975) levele is, amelyben a következő sorokkal fordult a hatóságokhoz.

„Megértjük, hogy a harcok közt meghalt, mert gránátszilánkot kapott a balatonfőkajári plébános. De nem értjük meg, hogy a harcok elmúltával miért kellett áldoztává válni ezeknek, csak a Veszprémi Egyházmegyében: Padányi

Sándor (Inke), Németh Gábor (Nagyvázsony), Martincsevics Pál (Gyékényes), Hajnal Zénó (Nagyatád), Zarka József (Pakod).” (MINDSZENTY 1945)

Majd a bíboros megemlíti a vértanú Boldog Apor Vilmos (1892-1945) kivégzését, az apácák megbecstelenítését és az egyházat ért sérelmeket (vö. MINDSZENTY 1945).

De ugyanez a megérzés a gyékényesi lakosságban is ott élt, mert a plébánia házvezetőnője a partizánok bevonulásakor külön kérte a két papot,

„hogy vessék le a reverendát és a csuhát, nehogy emiatt valami baj történjék velük, molesztálják őket a partizánok. Azt mondták mind a ketten, hogy ők fogadalmat tettek, felesküdték erre, nem hajlandók levetni a szent ruhát. Úgy, ahogy egy családapa is kész meghalni a családjáért, nekik is így kell tenni, ha ez a hivatásuk miatt bekövetkeznék. Ha egy édesapa nem fél ilyenkor, akkor ők miért féljenek.”

Majd a következőket nyilatkozta:

„Gólán már megérkezésünkkor köztudott volt, hogy a bolgárok végezni fognak azzal a pappal, akivel találkoznak. Ennek háttérében ugyanis az állt, hogy előző nap a német katonák női ruhába öltözve kivégezték a bolgárok egyik vezetőtisztségét. Ekkor az egyik katona bosszút esküdött, ha elfoglalják Gyékényest, akkor a papot megöli. Azt mondta, a mi katonánkat mi siratjuk, a papot meg sirassa az egész népe. A papok kivégzését tehát előre elhatározták, mert a góliaiak már ezzel fogadtak minket, hogy ők jó előre hallottak erről a szándékról.” (D. J. visszaemlékezése 2010)

Ugyanezt támasztja alá az embereknek az a vélekedése is, hogy a helyi evangélikus lelkész külön kérte, ne hívják „papnak”, hanem mérnök úrnak és tudatosan civil ruhát viselt, mert így akart megmenekülni (vö. M. J., B. J., O. A. visszaemlékezése 2010). De legbeszédeesebb maga a tény, hogy Isten Szolgáján és a helyi plébánoson kívül ebben a menetben senkit sem végeztek ki.

P. Zénó kivégzésének eseményét és azt, hogy hitéért halt meg Mindszenty József bíboros 1947. november 18-án kelt levele alapján tudjuk megismerni. A bíboros ugyanis azt kérte a magyarországi püspököktől és szerzeteselőjáróktól, hogy az 1944-1945-ben vértanúhalált haltak kanonizációs eljárásához szolgáltatassanak információkat (vö. MINDSZENTY 1947). Az akkori megyéspüspök kihagyta ebből a dokumentumból P. Zénót –nyilván mert a rendtartományhoz és nem az egyházmegyéhez tartozott –, a bíboros azonban saját kezűleg írta rá Isten Szolgájának nevét a jelentésre.

A megyéspüspök által továbbított beszámolóban azonban megtaláljuk az ekkor összegyűjtött információkat. Ezt a dokumentumot Pozsgai János Gyékényes akkori plébánosa állította össze, aki megállapítja, hogy 1945. április 1-jén, húsvétvasárnap, reggel 7 óra utáni percekben ölték meg őket a falu szélén:

„egy lovas bolgár katona pisztolylövései folytán veszítette életét”. [...]

„Előtte az asszonyok egy csoportja körülvési a plébánost. Miért van egyházi öltözékben, reverendában? Körülvészik és már le is akarják szedni róla a télikabátot. Megszólal a mellette lévő Zénó atya: Pali, ne tagad meg Krisztust! Martincsevics elhárítja magától az asszonyokat és marad reverendában. [...]
Egyszerre csak ott terem egy bolgár lovas, kiinti a két papot, azok kilépnek. Pillanatok alatt a hátsó zsebéből pisztolyt ránt a lovas, és előbb Martincsevics Pálra ad le lövéseket, utána Hajnal Zénóra. A két pap megszédül, földre zuhan,

a bolgár lovas erre hátukba is több pisztolylövést ad. Itt kétféle szemtanúk vannak. Az egyik szerint a bolgár lovas Góla felől jött, mint a bolgárok, tehát nem ismerte a gyékényesi papot, jegyzőt, hanem gyűlölvén a papi ruhát, a két papot pusztá gyűlöletből agyonlőtte. Ez is lehetséges, sőt valószínű. A másik csoport, ilyenek is vannak többen, állítják, a bolgár lovas [...] megállt a községházánál, bement, majd lóra pattant, utána vágatott a menetnek, elkerülte őket, szembe fordult velük, és úgy intette ki a papokat. Ha ez igaz, akkor [...] akkor bosszú áldozata a két lelkész.” (Martincsevics Pál halálának körülményei 1947)

Vagyis a konkrét egyházellenességről, a hitért vállalt üldöztetésről a kortársak egyértelműen meg voltak győződve, ezért is rögzítették ennek emlékét.

„1944-ben két elnyomó és embertelen rendszernek a seregei, Hitleré és Sztáliné érkeztek meg maradék földünkre, hogy itt vívják meg végső csatáikat. [...] A magyar föld a világtörténelem két legvérengzőbb diktátorának hadszínterévé vált” (MINDSZENTY 1989, p. 39)

– írta Mindszenty József Emlékirataiban. P. Zénónak eközben *volt szíve a bajba jutottak iránt.* – mondta róla Paskai László bíboros. A hívő nép valamint a rendtagok körében pedig ma is él a bizonyosság, hogy haláluk oka a szent ruha viselete, vagyis hitünk látható jeleinek vállalása volt.

IV. A kiépülő kommunista diktatúra áldozatai

1. A politikai előzmények

A Magyarországra bevonuló szovjet csapatok megérkezése után, Moszkvából azonnal visszatelepedtek az országba azok a kommunisták, akik a két világháború közötti időszakban menekültek a Szovjetunióba. Hatalomátvételükben tanultak korábbi hibáikból, azaz nem azonnal telepedtek rá az államhatalomra, hanem először a közigazgatás területén építették ki bázisaikat és létrehozták megfélemlítő szerveiket. A totális diktatúra vészjeleinek felmutatásával tüntetéseket provokáltak (pl. a kötelező hitoktatás megszüntetése, iskolák államosítása kapcsán), ami az egyház által szervezett vallási megmozdulások mellett arra is alkalmas volt, hogy felmérjék, a katolikus papság milyen erőket tud megmozgatni, mekkora bázisra támaszkodik jogainak védelmében. A diktátor, Rákosi Mátyás (1892-1971) ugyanis már 1945-ben felhívta a figyelmet arra, hogy *„óvatosan kell dolgozni, és nekünk nagyon meg kell nézni, hogyan és milyen formában támadunk”* (RÉVAI 1971, p. 32).

A kommunisták éppen ezért az egyházat először nem mint intézményt, hanem annak egyes képviselőin keresztül kezdték támadni, *„ezzel opcióba kényszerítve magát az egyházat”*.⁵ De Rákosi 1946. március 24-én a Magyar Kommunista Párt országos értekezletén már önkritikusan állapította meg, hogy elhanyagolták a

„klerikális reakció elleni harcot. [...] Az eredmény az lett, hogy ezt a tartózkodásunkat gyengeségnek tekintették és ettől még szemtelenebb lett a klerikális reakció.” (MKP III. Kongresszusának jegyzőkönyve 1946)

Ezen akartak változtatni és ebbe a sorba illik Isten Szolgáinak meghurcolása is, amely egyrészt a gyónás és így a papság szentségnek meggyalázására valamint a katolikus szervezetek feloszlására

⁵ Rákosi Mátyás beszéde az MKP KV előtt, 1945. november 22-én.

irányult, de egyfajta kísérlet is volt a Mindszenty-per előkészítésére és annak szondázására, hogyan reagál egy vallási közösség, ha népszerű lelkipásztorait vagy a város fiataljait meghurcolják, vagyis mire lehet számítani esetleges országos perek esetén.

2. Kiss Szaléz életrajza⁶

Isten Szolgája a Kiss család ötödik gyermekeként látta meg a napvilágot 1904. július 27-én. A keresztségben a László nevet kapta. Atyja az áldozatos munka képviselője, anyja a szeretet, a jóság, áldozatkészség megtestesítője volt számára. Olyan emberek, akik imádkoztak azért, hogy fiúk pap legyen. Isten szolgája gyenge fizikumú fiú, de igen jó tanuló volt. Apja és testvérei az I. világháború áldozatai lettek, ezért ő már 11-12 évesen munkából kereste meg a tanuláshoz szükséges pénzt. Szegeden a nagyhírű házfőnök, P. Zadravec István (1884-1965) vezetésével segítette a szegény sorsú családokat, az 1919-es kommunista uralom idején pedig a későbbi katonai püspök, kíséretéhez tartozott, akik a fizikai bántalmazásoktól védték őt. Ferences hivatása ebben az időben alakult ki, itt szerezte egész életét átfogó eszményét, az egyház és a katolikus haza megmentésének vágyát.⁷ Isten Szolgája 1920. október 3-án lépett a rendbe, szerzetesi neve Szaléz lett. Már ebben az időben benne élt a vértanúság vágya. Egy úrnapi körmenet után jegyzi fel:

„Kértem az én Jézusomat, hogy áldjon meg és küldjön egy égi sugárt, amelynek világánál elérjem azt, amit szívembe vésett, vagyis, hogy hithirdető legyek és véremmel pecsételjem meg szent hitünket.” [...] Bértanúságkor pedig: 'a bértanúság által óriási akadály hárul el utamról, mely a vértanúság felé vezet'.” (Közli KIRÁLY 197?, p. 12)

Jellemrajzának felvázolásához bősz forrás áll rendelkezésünkre. Egykori magisztere számos erénye mellett, egyfajta merev, elitista személyiségként mutatja be, a nála fiatalabbak viszont így jellemzik:

„Ő volt hozzánk a legközvetlenebb s legkészségesebb minden ügyünkben. Mindig bizalommal fordultunk hozzá, és ő mindig odaadó szeretettel volt segítségünkre.” (Közli KIRÁLY 197?, p. 13)

1921 januárjában édesanyja halálakor visszaküldik kisebb testvéreihez, hogy nevelje fel őket, ám

„legnagyobb csodálkozásunkra Szaléz a temetés után néhány nap múlva visszaérkezett. Arcán, tekintetén látszott az átélt izgalom, álmatlan éjszakák hatása. Noha első szavára könny szökött szemébe, a hős lelkek határozottságával mondta: Páter Magiszter, minden megtörténhetik velem, csak az nem, hogy levessem Szent Ferenc ruháját és visszatérjek a világba.” (Közli KIRÁLY 197?, p. 16)

Majd elmondta, gondoskodott testvérei felneveléséről és visszajött a rendbe (vö. KIRÁLY 197?, p. 16). Egy koldulása alkalmával pedig a bányászcsalád férfitagja az ajtónyitáskor leköpte,

„A bányász rám nézett. Én könnyes szemmel, de valami nagy boldogsággal töröltem le a köpést, majd mosoly ült arcomra. Ő nézett, nézett, majd lassan szólt: Megbocsájt nekem? Keserű ember vagyok. Sztrájkoló bányász. A bányász egészen megváltozott.” (Közli KIRÁLY 197?, pp. 17-18)

⁶ A fejezet teljes egészében KIRÁLY 197?, pp. 7-37. alapján és annak kiegészítésével készült.

⁷ A fejezet adataihoz ld. KIRÁLY 197?, pp. 5-7.

Tanulmányai során elmélyedt a rend szentjeinek ismeretében, ezek lelkesítették a prédikáció, a mély gondolkodás és a szociális kérdések megoldásának ügyében. Már növendékként a sajtóapostolkodás területén is dolgozott (vö. KIRÁLY 197?, pp. 23-24). Örökfogadalmát 1925. július 28-án tette le, pappászentelésére 1928. szeptember 2-án került sor. Ekkor mutatkozó betegsége ellenére Isten Szolgája jelentkezett a provincia akkor induló kínai missziójába. Naplójába lemondóan jegyezte be: „Nyavalyás vagyok, hogyan mehetnék misszióba!” (közli KIRÁLY 197?, p. 29).

1929-ben a provincia kisszemináriumának előjárója lesz, ahol bevezeti a sportot, a társadalmi kérdésekkel való foglalkozást, a szentségimádást, modernizálja a növendékek életkörülményeit. Személyes kapcsolataiban azonban nehézkes, túlságosan felnőttként kezeli a gyerekeket. Igazán kórházlelkészként, lelkigyakorlatok vezetőjeként és gyóntatóként érzi jól magát, szociális kérdésekről tart előadásokat. Mivel egy beszédével magára haragítja az egyik mezőváros, Jászberény plébánosát (KELE 1936), el kellett hagynia nevelői állását. Új tartományfőnöke úgy intézte, hogy az amerikai magyarság körébe kerüljön lelkipásztornak. Becsapva érzi magát, egyesek megalázása kapcsán a rend elhagyására buzdítják, ő azonban a lelkipásztori munkába menekül.

„Lelkem Istenben pihen, de emberi eljárások miatt viharzik.” (Közli KIRÁLY 197?, p. 62)

Mindeközben 1937-ben 49 helyen tartott nyolcnapos missziót, szentségimádási beszédeket vagy lelkigyakorlatokat, és már ekkor megfogalmazza a két diktatúra gyilkos jövőjét:

„A világot és a történelmet irányító Isteni Gondviselés, Szovjet-Oroszország és a nemzeti-szocializmus kettős örülete között új feladatot bíz Magyarországra, azaz, hogy az egész keresztény világot megtanítsa arra, hogy a krisztusi hit és élet erejével legyőzze az istentelenség vörös és fehér örületét.” (KISS 1937b, p. 4–5)

Missziós útjai mellett megújítja és stabilizálja a New Brunswick-i magyar egyházközség helyzetét, majd 1942-ben visszatér Magyarországra.

Itt Debrecen – a protestáns Rómának nevezett város – újonnan alapított ferences kolostorának lesz előjárója, káplánja pedig Isten Szolgája, Kovács Kristóf volt. A protestánsok körében is hamarosan igen népszerűvé válik tevékenysége, letelepedésükkor a következőt nyilatkozza:

„Ne a gyűlölet éljen közöttünk, hanem a szeretet! Építsük meg a kereszt és a csillag között a szivárványhidat.” (Idézi KRUPA 1963)

Prédikációiban hirdeti:

„Szenvedve énekel és énekelve szenved. Ez a krisztusi élet legízesebb gyümölcse, ez az evangéliumi élet emberileg elérhető teljessége. Boldog, aki nemcsak megérti, hanem meg is cselekszi.” (KISS 1942, p. 6)

Eközben szembekerül a nemzeti szocialista diktatúra helyi hatalmasságával, aki a demokráciát sürgető megnyilatkozása miatt beidézi, börtönnel fenyegeti meg, ha nem hallgat el. Budapesten is bepanaszolják fasisztaellenes és angolbarát viselkedését, amely kapcsán Dachauba való internálással akarták büntetni (vö. KIRÁLY 197?, p. 2). Ugyanakkor menedéket ad öt zsidó családnak az üldözések idején (vö. KIRÁLY 197?, p. 17).⁸

„Kétszer vittek a legfőbb katonai parancsnokságra 'meghitt' beszélgetésre. A vége kis híján Dachau lett, mert akkor a debreceni parancsnok, Beregffy [1888-

⁸ P. KISS Sz. 1946. augusztus 18. A cikket Az Új Ember katolikus hetilapban szerette volna leközölni, hogy mentse a letartóztatott rendtársát, ám az újság az írást nem merte közreadni.

1946] volt, aki később Szálasi hadügyminisztere lett.” (Közli KIRÁLY 197?, p. 135)⁹

1944 júniusában a hívekkel együtt éli át a nagy bombázásokat, amelyek megszűnte után varrodát állít fel, hogy a szegény családokat segítse, és minden menekültet befogad a kolostorba. A bombázás idején karitatív munkával és szentségi szolgálattal is segíti a rászorulókat, járja a házakat. Később vezetésével a város egyházi és társadalmi előjárói együttes nyilatkozatot adnak ki a társadalom újjáépítése ügyében.¹⁰

1944 júniusának végén Gyöngyösre, a rend stúdiumaházába helyezik, ahonnan elődje aposztatált a város pedig a front előretörésétől retteget. A szovjet csapatok 1944. november 18-án foglalták el Gyöngyöst. A város előjárói ekkor arra kérték P. Szalézt, hogy ő is legyen ott a csapatok fogadásánál, ahová el is ment (vö. KIRÁLY 197?, p. 138), ám a razziáktól így sem tudtak megmenekülni. „Ő a politikai összekötőnk kifelé”¹¹ –írja róla házfőnöke.

„Hiába mondunk és írunk szépeket egyházunkról és hazánkról, igazi eredményt csak akkor fogunk elérni, ha életünket tesszük az egyház és a haza oltárára” (közli KIRÁLY 197?, p. 161)

– olvassuk P. Szaléz 1945-ös elmélkedésvázlatában.

„Marxtól Sztálinig a szociáldemokraták és a kommunisták mindent elkövettek, hogy a jövő boldogságának, a világforradalomnak legnagyobb akadályát, Krisztust és egyházát tönkre tegyék. S éppígy Nietzschétől Rosenberg Alfrédig mindent összehord ma a német nemzeti szocializmus, hogy a fajelmélet és a német birodalom legnagyobb ellenségével, a zsidó Krisztussal, a 'sátán földi utódjával', Krisztus földi helytartójával, a pápával, végül a katolikus anyaszentegyházzal, sőt az egész kereszténységgel leszámoljon. Ezek a letagadhatatlan valóságok, de nem igazságok. Vagy ha azok, csak olyanok, mint az örült, a dühös emberé. Ők a gyűlölet, a szenvedély, s önistenítésük rabjai, Krisztus nélküli borzalmak, s annak bizonyítékai: hova juthat az ember Krisztus nélkül.” (KISS 1937a)

Ebben a helyzetben meggyőződése volt, hogy a kereszténység és a magyarság elválaszthatatlan szövetségben áll egymással (vö. KISS 1937a). Ezért 1945-ben megalapítja a Keresztény Demokratikus Ifjúsági Szövetséget, amelyben a fiatalok szellemi, vallási képzése folyik, szórakozás, művelődési lehetőséget biztosít nekik, bekapcsolódnak a sajtóapostolságba és a város társadalmi életének formálásába. Tevékenysége – nem csupán azért, mert a Kisgazda Párt alelnöke – szemet szúr a kommunistáknak, mivel P. Szaléz hatása jóval nagyobb, mint a helyi kommunista szervezeteké. 1946. április 2-án a gyöngyösi Munkaszolgálatos Szövetségben így méltatják őt a zsidók:

„ilyen kiváló hitszónokra és nagy tudású teológusra és a hozzá hasonlókra szószéken, a gyóntatószékben és az iskola katedróján nagy szerep vár, hogy az egy emberöltő óta faszizmussal megfertőzött embereket a tisztességes demokratikus gondolkodásra ráneveljék, és így az emberek lelkében azok közös Ó- és Újszövetségben egyaránt meghirdetett erkölcsi törvények érvényesüljenek, amelyek az emberiség közkincsévé váltak, de a gyakorlatban nem érvényesültek a nyilas éra alatt.” (KISS 1946)

⁹ KIRÁLY 197?, idézi KISS Szaléz Benignus testvérnek írt levelét, ami azóta elveszett.

¹⁰ Megjelent: Debreczen, 1945. február 13. Az aláírók között szerepel Révész Imre református püspök, és a nagyváradai csonkaegyházmegye ordináriusa, a későbbi veszprémi püspök, Bánáss László is.

¹¹ P. Szaléz helyzetéről és a gyöngyösi kolostor front alatti életéről ld. LUPTOVICS 1945.

1946 tavaszától folyamatos sajtótámadások érik, ami már előjele volt közelgő elhurcolásának.

3. Isten Szolgája, Lukács Pelbárt életrajza

Lukács Pelbárt a mai Horvátország területén lévő Beszter (ma Horvátország, Szerém megye) községben született 1916. február 18-án, a keresztségben a László nevet kapta (*Kereszteltek Anyakönyve* 1916).

„Nevezett jó lelkű, katolikus szellemben nevelt fiú, ki édesanyját rajongásig szerette, tanáraitól és a katolikus egyháztól mindig a legnagyobb tisztelettel nyilatkozott. Tehetségére vonatkozólag az a benyomásom, hogy nyelvek elsajátítása iránt, nagy érzéke van” (? OSZKÁR 1931)

– ajánlották őt rokonai a Budapest-Margit körüti ferences rendházba. Közeli barátja, Szántó Konrád OFM (1920-1999) halála körülményeinek megörökítésekor a következőket írta:

„Pelbárt atya rendkívüli nagysága nemcsak tudásában mutatkozott meg, hanem hősiességében is. Árva gyermekként került a ferences rendbe. Hogy visszafizesse a rend jóságát – mivel azonnal átlátta mire, megy a játék –, mindent magára vállalva, minden gyanút elhárított rendi testvéreiről, akiket bizonyítékok hiányában szabadon engedett a rendőrség.” (SZÁNTÓ 1991, p. 43)

1936. augusztus 29-én lett a rendnek hivatalosan is tagja (*Rendi Anyakönyv* 389. sz.), peranyagának jegyzőkönyve szerint 1934-től tanulmányi útjai során bejárta Nyugat-Európát és a Balkánt, majd a rend római egyetemén tanult (*Index, Athenaeum Antonianum de Urbe*), innen azonban egészségügyi okokból eltanácsolták (WALLENSTEIN 1940).¹² 1940-től a rendtartomány gyöngyösi főiskoláján folytatta teológiai tanulmányait, eredményei kiválóak. Örökfogadalmat 1941-ben, Gyöngyösön tett, és pappá szentelésére is ott került sor 1942 júniusában (SCHROTTY 1942a), majd a rend kisszeminariumában lett prefektus.

P. Pelbárt ugyancsak növendékként kapcsolódott be a rend sajtóapostolkodásába. 1939-ben *A fény felé* című versében világosan kirajzolódott a világ elhagyásának tudatos vállalása, és annak felismerése, hogy az Úrral való egység a test legyőzésén és a kereszttel való egyesülésen át valósulhat meg. Sajtóapostolkodása és fordítómunkája megdöbbentő módon előkészítette későbbi életáldozatát. 1944-ben például az általa fordított *A keresztény Kína véres napjai* kisregényben ezt olvassuk:

„Ha kereszténnyé akarjuk tenni Kínát, akkor előbb vértanúk vérének kell e földet áztatni, s csak azután várhatunk bőséges aratást.” (LUKÁCS 1944, p. 33)

De ugyanezt a szellemet tükrözik versei és egyéb fordításai is.

Isten Szolgáját előljárói 1945 augusztusában a hatvani kolostorba, elhurcolásának színhelyére helyezték, ahol hitszónok és gyóntató volt (MAJSAI s. a., p. 108). A rend tagjai 1931-ben telepedtek le a városban, amely később igen sokat szenvedett a II. világháborúban. A harcok idején a kolostorba befogadták a menekülteket, majd az elemi iskola egy osztályát, és nagy hangsúlyt fektettek a szociális segítségnyújtás hathatós megszervezésére. Feladatuk közé tartozott a hívek lelki sérüléseinek gyógyítása, a városban ugyanis igen sok erőszakoskodás volt, nőket, asszonyokat gyaláztak meg a szovjet katonák (*A Hatvani Kolostor Historia Domusa* 1945). Lelkipásztori munkája mellett a

¹² „Expresse dico, eum non mitti in punctionem aut propter defectus morales. Difficultates eius potius in ipsa constitutione personalitatis eius radicem habent. Sentimenta nimis in eo valent. [...] In fine humiliter petitionem repeto, út carissimum Fr. Pelbartum in magnis eius difficultatibus peramanter excipias et novam occasionem probandi vocationem ei praestes” (WALLENSTEIN 1940).

diákokat angolra tanította, P. Pelbárt perében később a hatóságok éppen ennek kapcsán vádolták meg szervezkedéssel.¹³ A városban ő is megszervezte a KEDIM-et, de erről ma már nem tudnak a hívek, így feltételezhető, hogy ennek szerepe nem volt jelentős, csak a Szaléz-ügy kiszélesítéséhez volt szükség a mozgalom szerepvállalásának felnagyítására. P. Pelbárt elhurcolása 1946 májusában történt.

4. Isten Szolgáinak elhurcolása, elítélése és halála

1946 májusának fordulóján a Szabad Nép újság, a kommunisták pártlapja a következő alcímmel közölt cikket:

„A kiszagdapárt budai szervezetébe szivárogtak merényletekre, gyilkosságokra, felkelésre készülő terroristák. [...] 70 egyént tartóztattak le, akik Sigray gróf és Mindszenty hercegprímás birtokain tervezték a fegyveres alakulat kiképzését.
(Közli KIRÁLY 197?, 113)

Ezek után a Szabadság c. újság 1946. május 9-i száma szerint Lukács Pelbárt Kiss Szaléz tanácsára megalakította a KEDIM-et, amivel az volt a célja az volt, hogy egy náci tábornok segítségével felfegyverezzék az ifjúságot és ebbe egy budapesti apácázárdát is bevontak (p. 2). A Szabad Nép újság már Habsburg Ottóval és egy Nyugat-magyarországi iskolával kapcsolat össze az eseményeket, ahol ugyancsak egy pap vezetésével láznak a diákok (p. 3). Petrovics Béla a Világ című folyóirat május 4-i számában pedig a következőket közölte: Hatvanban

„P. Kiss Szaléz tanításának megfelelően folytatni akarták a demokratikus rendőrség ellen irányuló merényletet. Meg akarták gyilkolni a hatvani vezető politikusokat, fel akarták robbantani a hatvani orosz katonai parancsnokságot. Mindenben úgy akartak tevékenykedni, ahogy gyöngyösi elvbarátaik gyilkosságok sorozatával, rablások és fosztogatások tömegével példát adtak a gyáva, alattomos, fasiszta hazaáruló brigantiknak az újabb ország vezetés előkészítésének.”

A náci – terrorista – vallásos (Mindszenty) fogalmak állandó jelzői voltak tehát annak a hadjáratnak, amely P. Szaléz 1946. április 28-án, fehérvasárnap való letartóztatását és P. Pelbárt május 6-ei perbefogását kísérte.

P. Kiss Szaléz a lefogás előtti órában még a város ifjúsága előtt beszélt, és mind az írott mind pedig a napjainkban meghallgatott tanúk állítása szerint, a prédikáció végén elmondta, hogy letartóztatják és állította, hogy mindenben ártatlan (*F. L. visszaemlékezése* 2010). Fehérvasárnap, április 29-én dél körül vitték el a gyöngyösi rendőrségre,¹⁴ ahol a rendőrkapitány így szidalmazta:

„Ha hiszel Istenben, úgy kérd, hogy szabadítson ki tőlünk, az ördögöktől.”
(Közli KIRÁLY 197?, p. 117)

Isten Szolgája, Kriszten Rafael a következőket jegyezte fel, miután megemlíti, hogy Szalézt szovjet katonák meggyilkolására való felbujtással vádolják:

¹³ Vö. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban ÁBTL), 3.1.9.V-113398/1-a 57-63/a.

¹⁴ Ezen a ponton a letartóztatás részleteinek ilyen aprólékos ismerete kapcsán ismét hangsúlyoznunk kell, hogy az író, P. Kelemen 2-3 hónappal P. Szaléz elhurcolása után, 1946. július 27-én került a gyöngyösi rendházba, és azonnal elkezdte gyűjteni a Szaléz atyára vonatkozó emlékeket, még beszélt azokkal, akik ott személyes tanúi voltak ezeknek az eseményeknek. Így ha a későbbi évekre talán szépültek is az emlékek, azok tartalma nem változott meg, a leírások kronológiája azonosságot mutat a többi forrással.

„Állítólag a gyilkosságot meggyónta a fiú. Valami 29 fiút teherautón felhoztak április 29-én Budapestre.” (A Budapest Margit-körúti Kolostor Historia Domusa 1946. április 29. és május 26-30)

Vagyis a gyónás motívuma, mint a kifejezett egyházellenesség jele már kezdetektől köztudott volt.

Pelbárt atyának ugyanezen időszakban történt elhurcolását a hatvani kolostortörténet segítségével így maradt ránk:

„Elhurcolások. Közben a politikai élet hullámozott tovább, s az újságok szenzációs híradásokban kürtölték tova a különféle katolikus iskolákban és intézményekben leleplezett 'összeesküvéseket', amelyek minden alapot nélkülöztek. Hatvanban is lelepleztek ilyen összeesküvést, amelynek eredménye az lett, hogy május hatodikáról hetedikére virradó éjszaka a politikai rendőrség elhurcolta P. Lukács Pelbártot, akinek hollétéről mindmáig nem tudunk semmit. Május 9-én du. pedig elvitték P. Farkas Jozafátot [1913-1961], a házfőnököt és P. Zakar Róbertet [1914-1971], a káplánt. Mindhárman ártatlanok voltak abban, amivel vádolták őket.” (A Hatvani Kolostor Historia Domusa 1946)

A rendőrségi akciót követően a tartományfőnök képviselője meglátogatta a hatvani rendházat, vizsgálatot folytatott a városban, amit következőképpen foglalt össze:

„Hatvani famíliánk lefogott tagjai ellen nincs, nem lehet objektív alap. Ők szándékos torzításoknak áldozatai!” (OSLAY 1946)

Hasonló, pontosabban még egyértelműbb olvasatát adja az eseményeknek a csongrádi kolostor háztörténete:

„Szemközt a kapucinusokkal a falon primitív rajz ábrázolta a fölakasztott Mindszenty hercegprímást. Az aláírás is az volt: 'halál Mindszentire'. A hónap első napjaiban az irányított sajtó és rádió azt a híradást sugározta szerte az országban, hogy P. Kiss Szaléz magiszter összeesküvés élén áll, fegyvert-muníciót rejtett, legényei orosz tiszteket öltek meg stb. Utóbb kiszélesítették az állítólagos összeesküvést, melynek alapján Hatvanból elvitték P. (Lukács) Pelbártot, P. (Zachar) Róbertet és P. (Farkas) Jozafátot. (A Csongrádi Kolostor Historia Domusa 1946. május)

Mind P. Szalézt, mind pedig P. Pelbártot és rendtársait Budapestre, a nyilasok korábbi, a kommunisták akkori kínzóhelyére hurcolták. A szemtanúk fennmaradt írásos emlékezése szerint, P. Szalézt már az első naptól kínozták (vö. KIRÁLY 197?, p. 142), amikor pedig propagandisztikus céllal bemutatták őt az újságíróknak, ilyennek látták:

„Reverendája sárosan, gyűrötten lötyögött a testén. Arcán ökölnyi kék foltok éktelenkedtek. (Szája bal sarkán vér szivárgott). A feje – számos külsérelmi nyom ellenére is – emberfej volt, mert a sebek, zúzódások, horzsolások mélyéről meleg emberi tekintet kereste a jelenlevők pillantását. Megbocsájtás és szeretet tükrözött a pillantásában. A hírlapírók többsége a jegyzetfüzetbe temetkezett.” (Közli KIRÁLY 197?, p. 127)

Vidovics Ferenc (1900-1976) volt országgyűlési képviselő nem sokkal ezután a következőket tudta meg Isten Szolgájától:

„Kínoztatással akarták rákényszeríteni arra, hogy mondja el, amit a fiúk neki meggyóntak és Mindszenty hercegprímás elleni vallomástételre akarták bírni. [...] Mondotta, hogy mind a tíz körmét fogókkal tépték ki.” (VIDOVICS 1970 in KÁLMÁN 2000, pp. 69-70)

Egy másik rabtárs a következőket hagyta az utókorra:

„Budapesten a detektívek azzal kezdték – beszélte Szaléz atya –, hogy adjam elő részletesen mikor, ki, hol és mit gyónt meg nekem az orosz katonák megölésével kapcsolatban. [...] Szaléz atya erre azt mondotta, hogy amennyiben, mint nem katolikusok nem ismerik a katolikus egyház tanítását: Neki a gyónási titoktartás olyan szent kötelesség, melyet pap semmi körülmények között nem szeghet meg, európai államok ezt a rendelkezést tiszteletben is tartják: ő is az egyháznak ezt a szent törvényét halála árán is betartja. Amennyiben ezt nem hinnék, ám forduljanak a római pápához, aki maga sem adhat ez alól felmentést, kérdezzék meg a pápát, kíséreljék meg, hogy tőle felmentést nyerjenek. Szaléz atya be sem fejezhette mondatát, a két detektív neki ugrott, öklükkel verték arcát, fejét, miközben torkuk szakadtából ordították: Büdös, rohadt, piszkos csuhás, már nem vagyunk messze attól a naptól, amikor a pápáddal együtt fogunk felakasztani a legközelebbi lámpaoszlopra. [...] P. Pelbárt és P. Jozafát ugyanezen kínoztatáson ment keresztül. (Közli KIRÁLY 197?, pp. 147-149)

P. Szaléz valószínűleg 1946 júniusában átkerült a szovjet hatóságok felügyelete alá. De ide került P. Pelbárt is.

„Alighogy letelepedtek a földre P. Pelbárt kihirdette, hogy aki a rózsafüzért akarja imádkozni, gyűljön köréje. Mindannyian követtük szavát. Annyira új volt ez a hang a börtönpincében, hogy még az Ungvárról Magyarországra menekült zsidó is köréje húzódott, akit tegnap este hoztak a határról hálóingjében ide. Ez a három ferences barát új fejezetet nyitott az oroszok hírhedt Vilma Királynő úti börtönpincébe. Ezek nem panaszkodtak, nem jajveszéltek, hanem megbocsájtottak és imádkoztak. Számukra a kereszténység élő valóság: az örökkévalóságban minden rendeződik. Mikor egymással beszélgettek, magukra hagytuk őket, rendi életükről beszélgethettek, különféle neveket hallottunk. Nem egyszer történt, ami szintén egyedülálló eset a börtönpincében, hogy derüsen nevettek. Szaléz atya volt a legderüesebb köztük. Szaléz atya egyszer – mikor még egyedül voltunk – beszélt nekem arról a fájdalomról, melyet érez amiatt, hogy a hatvani Páterek miatta szenvednek. Ha nem vonta volna be őket az ifjúságmentő munkába, most csak egyedül kellene számot adnia. [...] Egyebekben Pelbárt és Jozafát csodálattal emlékeztek meg Szaléztól. Csodálták azt a rendkívüli lelki erőt, mellyel Szaléz atya a legszörnyűbb kínokat elviselte. Soha egy pillanatra sem ingott meg: elájulásáig, eszmélete elvesztéséig viselte el mindig a kínokat.” (Közli KIRÁLY 197?, pp. 134-135)

Eközben a rendi előljárók Isten Szolgáinak keresésére indultak, de csak 1947-ben derült fény arra, hogy P. Szaléz május 18-án P. Pelbárt pedig június 28-án a szovjetek felügyelete alá került (vö. SZÁNTÓ in KÁLMÁN 2000, p. 73). A rend képviselőjét egy igazságügyi dolgozó arról értesítette, hogy nyilvános tárgyaláson

„nem mernek ellene eljárni, mert az országban nagy felzúdulást váltana ki, s az egész világ a gyónási titok vértanújáról írna és beszélne. [...] átadják az

oroszoknak, akik nem ismerik el a gyónási titok sértetlenségét, s elítélik. Ily módon a magyar kommunisták lerázzák a számukra kellemetlen ügyet.” (Közli KIRÁLY 197?, p. 136)

A perről a sajtó állítólagos „vallomásokat” is közölte, miszerint a gyilkosok beültek a gyóntatószékbe,

„ahol több mint egy negyed órát tárgyalt velünk egyenkint. Feloldozott a gyilkosság bűnétől és azt mondta: 'Legyetek ezentúl még magyarabbak, de azért vigyázzatok!' Neheztelt, mert a katonáktól nem vettük el a fegyvereket.”

A továbbiakban a lap hozzáteszi, azért mennek, hogy a „Páternek örömet szerezzenek”.

„A gyilkosságok után – mondják a fiúk – a páternél gyűltünk össze, ahol nagy pálinkázás következett és rögtön együttesen megbeszéltük a nagyrédei rendőrbiztonság elleni merényletet.” (Szabad Nép, 1946. május 14)

Mindszenty József a sajtókampányt látva nyilatkozatot adott ki:

„A gyöngyösi letartóztatásokkal kapcsolatban a bolsevista sajtó szemérmetlenül azt jelentette, hogy az összeesküvés mögött a hercegprímás áll. 1947. május 9-én illetékes egyházi hely válaszolt az otromba támadásra: A sajtó hozza a gyöngyösi letartóztatásokat és vádakat olyan beállítással, mintha Magyarország hercegprímásával is közölték volna az illetők terveiket. A hercegprímás sem szóval, sem más módon nem érintkezett a felsoroltakkal, sem összességükkel, sem egyénnel, közülük senkit sem ismer. A kapcsolatba hozás minden alapot nélkülöz.” (Közli VÉCSEY 1957, p. 162)

A per jogtörténeti vizsgálata pedig bebizonyította, hogy a vizsgálati jegyzőkönyvek például szocialista szlogenekből lettek összeállítva, amit pap nem használ, az aláírás nem a szövegrész végén, hanem attól távolabb, a lap alján szerepel, vagyis üres lapot írtak alá velük, illetve a gyónási kérdésekben is olyan gyakorlatra hivatkozik, amely nem vonatkozott a szerzetespapságra, hanem csak az egyházmegyes papokra, a szövegkönyv egészében pedig sok az önellentmondás.¹⁵

A korabeli tárgyalások rendjéről a következő jellemző eset alapján tájékozódhatunk:

„Amint beléptem, azonnal láttam, ez egy üres tárgyalóterem [...] egy magát tolmácsnak mondó valaki [...] fel akarta olvasni a vádiratot oroszról lefordítva, de nem sikerült neki. A bíró végül megunt a kinlódását. [...] Olyan, mint védelem, nem volt, csak előkészített ítélet. Úgy tudtuk meg, ki, mennyit kapott, a bíró rámutatott az egyikünkre, és újával mutatta az évek számát.” (Kovács Zoltán visszaemlékezése)

A tárgyalás ilyesfajta rendjének leírása megegyezik más, ezekben a hónapokban elítélt rabok vallomásaival,¹⁶ így arra következtetünk, hogy ez általánosan is így volt, vagyis Szaléz és Pelbárt atya esetében hasonlóképpen történt az ítélethirdetés és a tárgyalás. A visszaemlékezések ugyanakkor eltérnek annak megállapításában, hogy mikor volt P. Kiss Szaléz és a per többi vádlottjának elítélése. Az Oroszországi Föderáció Legfőbb Ügyészsége által kibocsátott dokumentum szerint ez 1946. szeptember 10-14 között zajlott, amelyben P. Szalézt halálra ítélték (vö. *Kiss Szaléz. Rehabilitációs igazolás* 1993. május 25), P. Pelbárt rehabilitációs okirata pedig arról tanúskodik, hogy 8 év fegyházbüntetést kapott (vö. uo.).

¹⁵ A korabeli ítélkezési szokások összefüggései között vizsgálja Szaléz atya perét: KAHLER 2009, pp.165-281.

¹⁶ Ld. FEHÉRVÁRY 1990, pp. 30, 58-59; ÉZSLÁS 2008, pp. 55-61; valamint KASSAY 2007, pp. 210-211.

A rabokat, Isten Szolgáit Sopronkőhidára, arra Nyugat-magyarországi településre szállították, amely a szovjetek Közép-európai gyűjtőhelye volt. Itt hajtották végre a háborús bűnökért elítéltek kivégzését, és innen szállították a Szovjetunió területén lévő munkatáborokba az internálással sújtottakat. Egy pap rabtárs, Kölley György (1919-2005) elmondása szerint szeptember 10-e környékén szállították át velük együtt Kiss Szalézt és Lukács Pelbártot Sopronkőhidára, megérkezésükkor pedig a halálraítélteket elkülönítették. Naponta kétszer, egy lavórban kaptak levest illetve 20 dkg kenyeret, ez volt az étük (vö. HETÉNYI VARGA 1999, p. 531). Németh Sándor megmenekült rab szerint

„a sopronkőhidai kivégzések úgy történtek, hogy szerdán este a siralomház ajtaja kinyílt (az elítélendő fogolynak előbb már alsó ruháig le kellett vetkőznie), az őt kiintette. Kilépett a cellából, amely becsukódott mögötte. A rabszállító autó bűgásából tudtuk, hogy az elítéltek néhány perce van csupán: a fegyháztól 3-4 kilométernyi távolságra viszik el, itt az előre megásott sír elé térdeltetik, egy vagy több orosz katona tarkón lövi, s azonnal behantolják.”
(Közli KIRÁLY 197?, p.166)

Kiss Szaléz esetében a halál pontos napját nem tudjuk a börtönnyakönyvek megsemmisülése miatt azonosítani, ám az Oroszországi Föderáció Legfőbb Ügyészségének dokumentuma szerint főbelövésrel végezték ki, 1946. december 10-én (vö. *Kiss Szaléz. Rehabilitációs igazolás* 1993. május 25). Feltehetőleg egy eddig feltáratlan tömegsírban nyugszik.

A *Katolikus Nevelés* c. folyóiratban 1926-ban megjelent egy cikk, amely P. Marieluxról, a gyónási titok áldozatáról szól, aki Peruban halálraítélteket gyóntatott. A tábornok ezután, a király nevében követelte, hogy P. Marielux számoljon be a katonák gyónásáról. A páter Isten nevében visszautasította a tábornok követelését, emiatt sortűzzel kivégezték.

„És Marielux páter – írta Szaléz atya gyöngybetűvel jegyzetlapjaira – a gyónási titok vértanúja négy golyótól átfűrt mellel halt meg 1825. szeptember 23-án.”
(KISS 1926)

Isten Szolgájának, P. Szaléznak is hasonló sors jutott.

Lukács Pelbártot Sopronkőhidáról a Szovjetunióba hurcolták, Kölley György szerint, P. Pelbárt később az ő kezei között halt meg (vö. HETÉNYI VARGA 1999, p. 531). Október 18-a után néhány nappal marhavagonokba hajtottak kb. 1900 embert, egy-egy kocsiba 90-90 személyt tuszkoltak be, és utaztatták őket kb. 1,5 napon át Lembergbe (vö. KÖLLEY 1986, pp. 57-63).

„Ott volt mellettem Olofsson Placid, Páter Vág és Lukács Pelbárt (a hatvani ferences rendház főnöke) és ott voltak sokan a fiatalok közül, akiket ezekben az 'összeesküvés' ügyekben ítétek el. Összebújtunk egy kupacban, úgy próbáltuk egymást melengetni. Nagyon hideg volt már. Az ablakok betörve, és nem adtak sem matracot, sem takarót. Saját ruháinkon feküdtünk, azzal takargattuk be egymást.” (KÖLLEY 1986, p. 63)

Katonai barakkban kaptak elhelyezést, a kényszermunka idején az örök korbáccsal ütötték őket és farkaskutyákat tartottak maguk mellett. Itt adtak nekik először meleg ruhát, addig a magyarországi elhurcoláskor viselt öltözetükben és szalmapapucsban voltak. A halottakat ládába tették, egy fadarabra ráírták a rabszámukat és kiszállították őket a táborkapuhoz.

„Ott az ügyeletes tiszt megnézte, s ha nem hitte el, hogy valóban halott, átszúrta a szívét egy nagy dróttűvel (ez volt a szabály).” (KÖLLEY 1986, p. 75)

A tavon vágtak léket, ott eresztették le a ládákat.

P. Kelemen Később még megjegyezte:

„Valamikor 1946 októberében gyűrött levélkét kaptunk, amelyben orosz pópa írta, hogy községén keresztül hajtott orosz katona Lukács Pelbárt nevű páttert, akin már csak nadrág lógott, de az is cafatokban, s ő adott neki használt alsó- és felsőruhát és cipőt.” (KIRÁLY 197?, p. 163)

Isten Szolgája, P. Lukács Pelbárt halálára a következőképpen emlékezett vissza Kölley György:

„Sok-sok honfitársamtól búcsúztam el ilyen módon. [...] Itt halt meg Lukács Pelbárt atya is. Az utolsó hónapokban nyelni sem tudott, mert gégerákja volt. Rettenetes szenvedések közepette halt meg.” (KÖLLEY 1986, p. 75)

A rendtartomány levéltára megőrizte Pásztor Ferenc beregszászi plébános levelezőlapját, amely P. Pelbárt halálhírét tartalmazza. A beregszászi plébános a nyíregyházi ferences kolostornak küldte el híradását, amelynek szövege a következő:

„Főtisztelendő Páter! A testvéri szeretet őszinte részvételével tudatom, hogy Lukács Pelbárt testvérük f.é. április 18-án hajnalban a Finn-Karéliai fogságban meghalt. R.I.P. A gyász hírt egyik idevaló fogolytársa írta meg. Oltártestvéri üdvözlettel maradtam. Beregszász, 1948. V. 7. Pásztor Ferenc plébános.” (PÁSZTOR 1948)

A hatvani rendház historia domusa a következőképpen emlékezett rá:

„E hónap végén volt a vizita május 31- június 2-ig. P. Provinciálistól tudtuk meg, hogy P. Lukács Pelbárt még ez év április 18-án meghalt Finn-Karéliában (Oroszország). P. Lukács Pelbártot több mint egy éve vitte el a rendőrség. Azóta jóformán semmit sem tudunk felőle. P. Pelbártot Hatvanból vitték el, így hát a hatvani kolostornak ő az első halottja. 32 éves volt összesen és 12 éve tagja a rendnek. Sok megpróbáltatás és szenvedés után szólította magához az Úr, aki adjon neki örök nyugodalmat! Pie Jesu, Domine, dona ei requiem sempiternam!” (A Hatvani Kolostor Historia Domusa 1948)

IV. A megszilárdult diktatúra áldozatai

A katolikus egyház társadalmi jelenlétének megtörése – 1946-ban a katolikus egyesületek feloszlata, 1948-ban az egyházi iskolák államosítása – közben a kommunista diktatúra azokat a személyeket is el akarta mozdítani, akik ellenálltak az államhatalom kívánalmának, hogy Magyarországon is létrejöjjön az intézményesült nemzeti egyház. Ennek legfőbb akadálya Mindszenty József és a magyar szerzetesség volt. A bíboros 1948. december 26-án történt letartóztatása után már két oldalról indult támadás az egyház egésze ellen. Egyrészt a papságnak az állampolitikai mellé való áthódítása oldaláról (vö. GERŐ 1948), másrészt pedig az erre nem vállalkozók kiiktatásának irányából. Mindkettő célja a Rómához való hűség megtörése volt. E folyamatnak lett áldozata Isten Szolgája Károlyi Bernát és Kriszten Rafael is.

1. Károlyi Bernát életútja

P. Károlyi Bernát 1892. június 19-én született Almáskamaráson (Békés megye). Eredeti családneve Krausz volt, ősei Szászországból települtek át Magyarországra (vö. UNSER 2001, p. 34). A 10

gyermek közül – Bernát a hetedikként született – négyen végeztek magasabb fokú iskolát. A családban a kultúra szeretetét és a fegyelmet tanultak, a vallásos nevelést az anya biztosította (vö. KÁLMÁN 2002, pp. 37-38). Ennek tanúja Bernát atya 1908-ban írt levele, melyben azt köszönte szüleinek, hogy a szegénység ellenére gondoskodtak róla és megkeresztelték (vö. KÁROLYI 1908). Ádámot – a keresztségben ezt a nevet kapta – a település plébánosa karolta fel, 1905 körül feltehetőleg ő ajánlotta be őt az újjászervezett Kapisztrán Szent János Rendtartomány kisszemináriumába, a máriaradnai (ma Radna, Románia, Arad megye) Collegium Seraphicumba, hogy ott a rend támogatásával végezhesse tanulmányait. 1907-ben lett ferences szerzetes Pécsen (vö. MAJSAI s. a., p. 138), első fogadalmát 1908-ban tette le, majd középiskolai tanulmányait befejezve a provincia hittudományi főiskolájára járt, 1911-ben az új gyöngyösi növendékház egyik alapító-növendéke (vö. KÁLMÁN 2002, p. 15). Örökfogadalmát 1913-ban tette le, pappá 1915-ben Egerben szentelték (vö. MAJSAI s. a., p. 138). Katonalelkészként vesz részt az I. világháborúban 1917-1918 között (*Károlyi és társai*), e szolgálata viszont olyan hatással lesz rá, hogy nehezen illeszkedik vissza a rendi életbe. 1924 januárjában a pécsi püspökhöz írt levelet, amely kapcsán az egyházmegye ordináriusa Tamás Alajos (1857-1932) provinciálístól kért tájékoztatást. Ekkor a tartományfőnök P. Bernát tervét így summázta:

„Nincs ok a szekularizációra [...], nem lehet elég oknak mondani, hogy megunta a szerzetesi fegyelmet, és szabadabb élet után vágyakozik.” (TAMÁS 1924a)

Majd

„Nem mondhatom, hogy P. Bernát a teljesen kifogástalan embereink közé tartozna, de viszont azt sem állíthatom róla, hogy valami főbenjáró dologban fogvatkozásai lennének, csak mióta a katonaságtól visszatért, azóta helyét nem találja a zárdában, és folyton nyugtalanodik. Úgy látszott, a katonaelet megártott neki. Egyébként kötelességei teljesítésében elég serénynek mutatkozik, és ügyesnek bizonyul.” (TAMÁS 1924b)

1926 májusában – bár Bernát atya a vele való folytonos problémák miatt kerül Kecskemétre – a historia domus jegyzője örvendetes hírként fogadja odahelyezését.

„Novemberben kezdtük meg Kecskeméten a szegényügy rendezését. P. Gvardián vállalta, a városi vezetőségével a tárgyalást P. Bernát harmadrendi igazgató [...] a harmadrendieket szervezte, mint gondozókat, gyűjtőket.” (A Kecskeméti Kolostor Historia Domusa 1926)

A magyar ferenceseknek a középkor óta nem volt olyan *ad gentes* missziója, amelyben a provincia intézményi szinten vett volna részt. Ezért is volt jelentős lépés, hogy a Kapisztrán Rendtartomány előljárói 1928-ban felvetették egy Kínába küldendő misszióscsoport kijelölését.¹⁷ Isten Szolgáját – a misszióalapítási szándék kinyilvánításának első pillanatától kezdve –, mint e küldetésre alkalmas személy jelölték meg előljárói. Jól mutatják ezt a rend magyar származású definitör generálásának következő sorai is:

„Ne kössétek meg azok lelki szárnyalását, kik a provincia aránylag szűk keretében talán nem mindenben feleltek meg ideálisan! Vagyis olyan testvérek, kik mint pl. P. Bernát, szívük vérét adják a misszióért, hadd menjenek, hadd dolgozzanak ott, hadd tegyék jóvá – ha hibáztak – esetleg vérük ontásával, vagy korai halálukkal hibáikat. Évek hosszú során éltem olyan provinciákban, hol ez a krisztusi életfelfogás sok kiváló embert mentett meg Krisztusnak úgy, hogy

¹⁷ Történetét feldolgozza: KÁLMÁN & VAMOS 2002.

misszióba menni engedte őket. Így bizonyos értelemben villámhárító lett a misszió. S odakinn gyakran rendkívüli dolgokat műveltek, kik idehaza szerencsétlenül hibáztak. A kegyelem útja nem a mi utunk!” (SCHROTTY 1929a; 1929b)

Vagyis P. Bernátot előljárói már 1929-ben alkalmasnak látták a vértanúságra, pontosabban hibái láttán e teljes önátadásban vélték megjelölni szerzetesi életének útját.

„Jóságos főatyánk P. Oslay Oswald [...] rám bízva a kis misszióscsapatot, mondván: 'Legyél atyjuk és anyjuk testvéreidnek'.” (KÁROLYI 1942)

A misszió kezdeti struktúráinak kialakítása után Paoking lesz a magyar ferencesek központja. Lelkipásztori helyeket létesítenek, templomot építenek és a szociális inség enyhítésén keresztül igyekeznek közel vinni az evangéliumot a lakossághoz. Az árváknak a Magyarországról érkező Szatmári Irgalmas Nővérek (1933, 1936) vezetésével árvaházat, 1937-ben pedig – 130 növendékkel – iskolát létesítenek. 1936-ban területük apostoli kormányzójának helyettese lesz P. Bernát, ekkor írja, hogy: *„egy év alatt 1002 lélek részesült a keresztségben, 5299 gyónás, 18 678 áldozó volt,” (MAJSAI s. a., p. 139)¹⁸* 860 hitújoncot oktatnak. Azelőtt egy év alatt 5-7 keresztelést végeztek. 1935. december 7-én kelt levelében ezt olvassuk:

„A kínai-japán konfliktust felhasználták a kommunisták és egy mesteri lendülettel elfoglalták és behatoltak Hunan-tartomány szívébe. Éppen úton voltam háromheti távollétről hazafelé, amikor kapom a hírt, hogy betörték a kommunisták, az északi megyét Sinhwat, hol Ipolya atya működik, már elfoglalták és Paoking felé tartanak. Természetesen siettem haza, hol már alig tudtam az ostromzárral körülvett városba bemenni. Itthon a legnagyobb pánik uralkodott – mindenki menekült, semmi biztos hírhez nem tudtunk jutni. [...] A helyzet óráról órára aggasztóbb lett, így a többi 4 atyát és testvéreket délre, a prefektura székhelyére küldtem, mi csak hárman maradtunk itt, Páter Piusz Bence testvérrel, hogy 4 évi munkánk és fáradságunk gyümölcsét, drága misszióinkat és az árvaházat őrizzük, és közel 60 árvánk ellátását biztosítsuk. Közben, mint a hajszolt vadak érkeztek meg a nyugati misszionáriusok, 5-6 napi bujdosás után, betegen, pénz nélkül. Az isteni Gondviselés volt, hogy itt maradhattunk, így legalább szegény misszionáriusok menekülését irányíthattuk, és elláthattuk egy kis pénzzel. Helyzetünk elég komoly, a város tele van kémekkel. [...] Igaz, a nép hangulata napról napra ellenségesebb, 4 és fél év alatt nem ért annyi inzultus, mint a mostani napokban, mindenféle fenyegetéssel és kommunista jelszavakkal írják tele misszióink falát. Így annál inkább kell maradnunk, mert sem a polgári, sem a katonai hatóság nem vállal felelősséget misszióinkért, így az utolsóig ki kell tartanunk – mert ha elmennénk, elkerülhetetlen volna misszióink kifosztása. S mi lenne a sok kicsi árvánkkal? Természetesen mindent megteszünk a menekülésre, s ha közvetlen veszély lenne, a másik két testvéremet, és elküldeném, s csak magam maradnék itt álruhában bujdosva.” (KÁROLYI 1935)

E sorok is jól mutatják Isten Szolgájának önfeláldozását. 1938-ban, mint később kiderült, igaztalan vádakkal illetik, ezért a Kongregáció utasításra haza kell térnie Magyarországra. Provinciálisa így jellemzi munkásságát:

¹⁸ Ez az adat eltér a missziótörténetben megadott számoktól.

„a többi misszionáriusunk előjárójaként igen nagy szorgalommal és bölcsességgel irányította egészen mostanáig a rábízott társait; a lelkipásztori életben az irányítása alatt ezen provinciánk missziósai kiérdemelték más misszionáriusok elismerését; a hitetlenek megtérítésénél mindig serény, egyazon buzgósággal és bölcsességgel tevékenykedik az Úr szőlőskertjében. A kínai bennszülöttek iránt mindig belső szeretetet mutat, hogy őket Krisztusnak és az üdvösségnek megnyerje. [...] A cselekvés okán a zabolátlan vetélkedést igen nagy bölcsességgel nagyon okosan kezeli; ahol lelki javakat remél, ott ezt a bölcsességet jól összeköti a lelki bátorsággal; ezen cselekvés okának igen édes gyümölcsei nyilvánvalóak: a misszió stabilizálása egy igen nehéz területen.”
(HERMENEGILD 1934, pp. 423-424, 429)

1940-ben Kecskemétre helyezik, ahol a misézés mellett a beteglátogatás, a gyóntatás, a környezetben lévő tanyai iskolák gyermekeinek hitoktatása, a fogház rabjainak, olykor pedig a katonák lelki gondozása, a különféle hitbuzgalmi egyesületek vezetése tartozott a lelkipásztorok munkaköréhez. 1944 márciusában azt kéri tartományfőnökétől, hogy templomukat emeltesse plébániai rangra.

„Sajnos, elgondolásunkat az idő is igazolja, most, hogy szélsőjobboldali kormány veszi át a hatalmat, ki lehetünk téve ilyen meglepetéseknek, mint Németországban.” (KÁROLYI 1944)

Amikor 1944 tavaszán a nyilasok jutnak hatalomra ő több szinten is kiáll az üldözöttek mellett. A front idején:

A tehetetlen öregeket, betegeket itt hagyták, ezek egymás után óvóhelyünkre jöttek, vagy ide hozatták magukat, úgyhogy egyhamar megtelt nemcsak a légópince, hanem az egész kolostor. [...] Volt idő, amikor 160 személy is szorongott a pincében.”

A polgármester

átadta a várost a házfőnöknének, a kórház és szegényház gondozását is a ferencrendre bízta, és így búcsúzott szeretett városától [...] az oroszok lefoglalták a kórházat, és így a civil betegek számára rendházunkban rendeztük be a kórházat. A harmadikrendi otthon, iroda, ebédlő és konyha, szóval az egész földszintet adtuk át. Hónapokon át a kolostor szálloda volt, vonat csak Kecskemétre indult, így ide mindenki kocsin vagy gyalog érkezett, és itt várta be a bizonytalan vonatindulást. Volt nap, hogy 20-30 átutazó is kért éjjeli szállást, egy tál meleg ételt. Az egész környéken híre volt ennek.”

Tevékenységet így jellemezték a háború után:

„Amit Károlyi Bernát házfőnök tesz, az a szamaritánus szerep netovábbja.”
(KIRÁLY 1974, p.193)

A zsidóüldözés idején minden akadályt igyekeznek elhárítani a keresztség szentségének felvétele elől, mivel az olykor a menekvést jelentette egy-egy ember számára, emiatt püspökével is összeütközésbe kerül (vö. PÉTERY 1944). Visszamenőleges szerződést köt a zsidó kereskedőkkel, hogy a törvényi tiltás ellenére megmaradhassanak a rendház által bérbe adott üzletekben, felkeresi elhurcolt híveit a 100 km-re lévő internálótáborokban és szökési lehetőséget ajánl fel nekik.

„Tudomásom van róla, hogy amidőn a Gettó vonatját indították, ő volt egyedül, aki kiment oda szegény szerencsétlenek vigasztalására. A német parancsnok távolított el onnan.” (SZÉKELY 1950)

A rendházban zsidókat és politikai üldözötteket bújtat, és a város megmentése érdekében együttműködik azzal a Molnár Erikkel (1894-1966), aki később Rákosi Mátyás elé terjeszti Isten Szolgáinak elítélési tervét.

„Az ő mentalitását mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy érdekeiben kifejtett exponáló cselekedeteit megtette annak dacára, hogy ismerte az 1919-es proletárdiktatúra alatti tevékenységemet.” (SZÉKELY 1950)

– jegyzi meg egyik menekítettje. Mások arról számolnak be, hogy menleveleket, menedéket és hamis igazolványokat szerzett az üldözötteknek, s hogy bátorításával mindig mellettük állt (NÁDAS 1950). Isten Szolgája 1950-es védőbeszédében a következőképpen vallott erről az időszakról:

„Meggyőződéseim szerint, papi mivoltomhoz híven, és lelkiismereti kötelességemnek megfelelően jártam el akkor, amikor az üldözések idején a származásuk miatt halálra szánt szerencsétlen ártatlanok százain segítettem. Kötelességemet teljesítettem, amikor mint kecskeméti rendfőnök személyesen rejtettem el és élelmeztem az üldözötteknek egészen enormis tömegét, és pedig testi épségem és szabadságom állandó kockázatásával. Csupán példaként említem meg, hogy több, egészen nehéz helyzetben lévő üldözöttet magam, személyesen kísértem el Budapestről Kecskemétre, nem egy esetben oly módon, hogy rendünk csuhájába öltöztettem, pártfogoltam.” (NÁDAS 1950)

2. Isten Szolgájának meghurcolása, pere és halála

P. Bernát 1945 júniusától az újonnan fogházba zártak lelkipásztora lett Kecskeméten. Az ott tapasztalt kegyetlenséget látva a belügyminiszterhez fordult, s kifogásolta a rendőri hatóságok öntörvényűségét (vö. BÁLINTNÉ MIKES & SZABÓ 1971, p. 13). 1969-ben ennek mértékéről így írt egy kommunista visszaemlékező:

„Miután a politikai nyomozók többségének, mint munkaszolgálatosnak bő tapasztalatuk volt a fasiszta rendszer embertelen bánásmódjából, vallatási módszereiből, nem tudtak szabadulni a bosszú érzésétől.” (IMRE 1971, pp. 86–87)

P. Bernátot ugyanezek a személyek már 1945 júliusától kezdődően inzultálják. Beszédeit megfigyelték, s azok kapcsán későbbi ellenségei tudatosan kapcsolták össze a spanyol polgárháború bírálatát és az antiszemitizmus vádját, illetve a kommunistaellenességét a fasiszmissal azonosították. Az, hogy igehirdetését próbálták meghazudtolni, már önmagában jelzi a vádak egyházellenes élet, az igehirdetés és a papi szolgálat megcsúfolását, korlátozását. K. T. kihallgatásakor a következőket mondja:

„Fondorlatos rosszhiszeműségére vall, hogy ismételten Isten nevének beleszövéseivel adja elő reakciós szellemű, és fasiszta, uszító, agitáló beszédét.” (K. T. vallomása)

És amiként Isten Szolgája, Kiss Szaléznél, ebben az esetben is előtérbe került a próbálkozás a gyónás szentségének kikezdésére. Az egyik rab így vallott:

„Tudomásom van róla, hogy a barát az istentisztelet előtt meggyóntatta azokat a foglyokat, akik ezt kívánták; feltűnő, hogy majdnem kizárólag politikai foglyok gyóntak.” (Sáró István vallomása 1945)

Bernát atyát 1945. július 26-án letartóztatják, 12 napig fogva tartják, majd szabadon engedik (vö. *Jegyzőkönyv a kecskeméti házi-tanácsnak 1945. augusztus 10-én tartott gyűléséről*). Ugyanis a népügyészség indoklása szerint azt a bűnt, amivel vádolták – demokráciaellenes hírverés – csak a korábbi németbarát időben lehetett elkövetni, ezért a vád alól felmentették (vö. *A Kecskeméti Népügyészség Határozata 1945. augusztus 16*). 1945 szeptemberétől tovább zaklatják, ezért elmenekül, amikor pedig visszatér, letartóztatják, és csak a belügyi államtitkár közbenjárására engedik szabadon. Abba a téglagyárba akarták internálni, ahonnan ő 1944 tavaszán a zsidó lakosságát próbálta menteni (vö. *Jegyzőkönyv a kecskeméti házi-tanácsnak 1945. szeptember 15-én tartott gyűléséről*).

A Kisgazda Párt a választásokra P. Bernátot jelölte kecskeméti képviselőnek,¹⁹ amit mindkét előljárója támogatott (vö. SCHROTTY 1945; PÉTERY 1945). 73%-os sikert ért el, de nem jutott mandátumhoz. Ezután a kommunista szervezetek 1946 februárjában Mindszenty primás, Károlyi Bernát és a klerikális reakció ellen szerveztek tüntetéseket. P. Bernát 1946 nagyhetére még hazamehetett a rendházba, ő vezeti a húsvéti szertartásokat, de már csomagol, mert az országos körözési parancs visszavonását csak így tudták elérni. A Kommunista Párt elérte célját. Kikapcsolták őt a város életéből és ezzel a keresztény értékeket társadalmi szinten leghitelesebben megjelenítő személyiségét távolították el a kommunista uralom kecskeméti előretörésének útjából. Az 1947-es választásokon a Demokrata Néppárt képviselőjében indult, ekkor a választási gyűlés idejére ismét visszatérhetett szeretett városába. Barankovics István (1906-1974) beszámolója szerint Kecskeméten

„órakkal a választási gyűlés után [...] éjfél felé [...] még sok ezer ember éljenzett és ünnepelte Bernátot a kecskeméti rendház előtt.” (Közli KÁLMÁN 2000, p.77)

Ekkor azonban előljárói már nem engedélyezték, hogy a képviselőiséget elfogadja, a választásokon is csak azért indult, hogy ezzel segítse a Demokrata Néppártot.

„Már két gyűlésen fejtegettem azt, hogy miért kell a parlamentben papnak is lennie, mert az egyház minden vagyonáról lemondott, de évszázados intézményeiről, iskoláiról, nem lesz hajlandó lemondani, azok fennmaradását biztosítania kell az államnak törvényben stb.” (KÁROLYI 1945)

1946-ban Budapestre, a pasaréti kolostorba került.

1947-ben újból bevádolják.

„Azt mondotta a spanyol baloldaliakról, hogy azok a papokat leöldösték, és a templomokat bezárták, majd ezt a kijelentést tette: azok a magyar partizánok, akik ott harcoltak és gyilkoltak, azok most Magyarország sorsát irányítják, ilyen demokráciát nem kívánunk! Beszéde során azt is mondta, hogy azokat, akik jogtalanul birtokolják mások tulajdonát, a tulajdonosok átka fogja kísérni és nem az Isten áldása. [...] Nyolc zsidó gyerek kiment piros zászlóval az utcára, és követelte Kereszturi lemondását. A terhelt tehát, a zsidóság elleni felekezeti gyűlöletre izgatott.” (*Népügyészégi Perek* 1947, p. 133)

Ekkor azonban még a Budapesti Népügyészség is rákérdezett arra, hogy miért csak két évvel az elhangzott beszéd után vált fontossá ez a vád? Ennek – mint későbbi letartóztatásának is – egyik oka az lehetett, hogy Isten Szolgája Barankovics István politikus támogatója volt, akit ő bízott arra, hogy nyugatra meneküljön (vö. KÁLMÁN 2000, pp. 77-79). A képviselőt ugyanis Rákosi Mátyás arra

¹⁹ Vö. Kikre szavazunk november 4-én? *Kecskeméti Lapok*, **78**(1945. október 14/83); és Kecskeméti jelöltek a választásokon. *Kecskeméti Lapok*, **78**(1945. október 25/86), amely szerint P. Károlyi az 50. helyen szerepel a Kisgazdapárt pestmegyei listáján.

akarta rávenni, hogy legyen a Rómától független, nemzeti egyház vezetője (*Barankovics István visszaemlékezése* 1970).

1949 adventje előtt Isten Szolgája egy addig szokatlan eseményre, az adventi koszorúk megáldására hívta össze a pasaréti híveket. Ennek keretében Istenhez, a hitükhöz való hűségére, gyermekeik hitoktatására bátorította a híveket. Nem sokkal ezután, 1949. november 28-án, amikor bevásárolni indult a templom épületében működő gyermekvigyázó számára, letartóztatták az utcán (*A Budapest Pasaréti Historia Residentiae* 98). 1950. március 1 és 18 között a katonai ügyészség felügyelete alatt állt, majd előzetes letartóztatásba került. A perben az állam ellenes szervezkedés szerepelt vádként. A törvény, ami alapján a hatóság eljár, a köztársaság védelméről szóló 1946: VII. tc. egy még többpártrendszerű országra vonatkozott, ám a kommunisták ezt a Károlyi-perben már a diktatúrára alkalmazták, koncepciót gyártottak belőle. Ezen

„olyan büntetőeljárásokat értünk, amelyek elszakadnak a büntetőeljárásnak a büntetőeljárás törvénybe foglalt céljától és különböző politikai célok elérését szolgálják.” (Kanonizációs eljárás. Történész szakvélemény 2012)

Ez a cél itt, a Kiss Szaléz perben már bemutatott forma szerint történt: az egyház (Károlyi Bernát), a papság összekapcsolása a fasisztának kikiáltott Horthy-korszakkal (társai a II. világháború előtt végzett katonák voltak) és az USA követséggel. Vagyis az egyháznak a nemzetközi imperializmus támaszaként való bemutatása (vö. RÉVÉSZ 1998; ZITNYÁNYI in OKVÁTH 2001, pp. 173-197). Emellett a per felvonultatja 25.000 felfegyverzett és 100.000 támogató személy államellenes csoportokba való szervezését. Az ügyel foglalkozó jogtörténész szerint ezzel a váddal maximum 1200 embert ítéltek el az évek során.²⁰

A perben a vallomások során többször megjelenik, hogy a vádlottak azért tettek terhelő vallomást, mert féltek, hogy visszaviszik őket a politikai rendőrségre.

„61 napig voltam a Katona Politikai Osztályon [...], hogy ott mi történt, nem kívánok semmiféle megjegyzést tenni” (KAHLER 2009, p. 160)

– mondja egyikük, illetve finomabban ugyanez jelenik meg, amikor első idegi feszültségre vonatkozóan visszavonják vallomásaikat (vö. BFL²¹, B. XLI. 3051/950, pp. 324-331). Továbbá a vádpontok szerint Isten Szolgája államellenes szervezkedésnek adott helyet a pasaréti kolostorban, kapcsolatot tartott Mindszentyvel, szervezkedett az USA egyik nagykövetségi dolgozójával és információkat adott át neki. Ezek az állítólagos információk – bár valószínűleg a rendőrség koholmányai – a korabeli egyház helyzetét tényszerűen mutatják be: a fiataloknak be kell lépniük a kommunista szervezetekbe, feloszlatták a katolikus egyesületeket, nincs szabad hitoktatás, fondorlatokkal távolítják el a gyermekeket a misére járástól és a hittanra való jelentkezéstől. Jól látható, hogy mindezek célja, annak igazolása, hogy a katolikus egyház egy „kémközpont”, a reakció támasza.

„A Károlyi-perben nem találunk egyetlen objektív bizonyítékot sem, amely a vád tárgyává tett tényállást alátámasztja. Még érdektelen tanúk sincsenek. A két ki sem hallgatott tanú más ügyben terhelte. Nincs más bizonyíték tehát, mint a vádlottak – jórészt visszavont – nyomozati vallomása! [...] E körben okát kellett volna adni, miért a visszavont vallomást fogadta el a bíróság. A bíróság az eljárás bírósági szakaszában mindenben kiszolgáltatta tehát a hatalom igényeit. Ez a következménye annak, hogy Károlyi Bernát az első ügy után nem hódolt be annak a hatalmi rendszernek, amelynek elsődleges célja az Isten hit kiirtása

²⁰ A per koncepciójához ld. KAHLER 2009.

²¹ BFL: Budapest Főváros Levéltára.

volt. Hű maradt hitéhez és szerzetesi fogadalmához. Mert szólni övéért és mindent megtett – át nem lépve az erkölcs és az erkölcsnek megfelelő törvények szabta a határokat – a keresztény hit védelmében” (KAHLER 2009, p. 161)

– állapítja meg Kahler Frigyes jogtörténész. Isten Szolgája súlyos betegen éli át ezeket a napokat, amit orvosi véleménnyel is igazolni tudott. Az ügyész ennek ellenére kényszermunkára való ítéletét kéri (vö. BFL, B. XLI. 3051/950, p. 361).

Az elítélés kérdésében a végső fórum Rákosi Mátyás asztala volt, ahová a P. Bernátot jól ismerő, valószínűleg a háború idején nála menedéket találó Molnár Erik igazságügyi miniszter juttatja el a kérvényt.

„Jelentés, Budapest, 1950. november 16. Az előzetes letartóztatásban lévő egyházi személyek ügyeit átvizsgáltam és a jogerős ítélettel be nem fejezett ügyek elintézésére a következő javaslatot teszem. 1. Károlyi Bernát ferencrendi szerzetest, aki a pasaréti úti rendház főnöke volt, 15 évi fegyházra ítélték, mert egy nagyszabású kémkedési ügynek volt a terheltje. Korábban is elítélték 7 hónapi börtönre demokráciaellenes izgatás miatt. A Legfőbb Bíróság tárgyalja le az ügyet és hagyja helyben az elsőfokú ítéletet.” (MOLNÁR 1950 in HORVÁTH et al. 1994, p.325)

A dokumentumban az ügyek csoportosítva vannak, így külön kategóriát képeznek az egyháziak, ami ismét jele az egyházellenességnek, illetve a jogtalanságnak is, hogy egy igazságügyi perben a pártvezetés dönt és nem a jogszolgáltatás. P. Bernát végül 1950. november 18-án 15 év fegyházi büntetést, 10 évre a közügyektől való eltiltást és vagyonelkobzást kapott (*Károlyi Bernát adatlapja* 1952). A per egyházellenessége Mindszenty József bíboros számára is egyértelmű volt, Emlékirataiban ugyanis azt írja, „unokaöcsémnek, Légrády Józsefnek és családjának, miattam megjárta kereszties útja” (SOMORJAI 2013, p. 152) – ez az út pedig Légrádynak Károlyi Bernát perében való elítélése volt, ami a primás szerint tehát miatta történt.

Isten Szolgájának börtönlapja szerint 1952-ig Vácott raboskodott, majd Budapesten, egészségi állapotát pedig jónak (!) minősítették (vö. *Károlyi Bernát adatlapja* 1952). Rabtársai később a következőképpen emlékeztek rá:

„egy nehézkes járású, de angyali tekintetű öregúr került be hozzánk [...] Károlyi Bernát. [...] Egy biztos, hogy az egy-két hetes együttlét Bernát atyával, megadta újra néhány rabtársnak Krisztus szent hitének biztonságát, és általa elnyerhettük bensőnk igazi, legnyugtatóbb és legéltetőbb békéjét.”(Közlő KÁLMÁN 2000, p. 79)

1958-ban Temessváry László a következőket írta:

Még mielőtt egy zárkába kerültünk volna, már ismertük egymást. Károlyi Bernát fogalom volt a rabok között, és ahol rettenthetetlen kis alakja feltűnt, sereglettek köré az emberek. Szerették, mert jóságos tekintete vigasztaló volt és szavai gyógyítottak” (KÁLMÁN 2002, pp. 57-62)

Majd részletesen bemutatja tüdőbetegségét, amit a felelőtlen orvosi ellátás hagyott elhatalmasodni, és ami halálát is okozta.

Dénes Béla (1904–1959) egy 1999-ben megjelent művében, mint maga is a börtön orvosa megállapítja, hogy a rabokat nem betegségük, hanem „bűnük” szerint gyógyították (vö. DÉNES 1999, p. 44).

„De hiába volt meg minden tárgyi alap és jóindulat, katolikus papot vagy szerzetest behozni majdnem lehetetlen volt, s ha végre, nagy nehezen bekerültek, nagyon hamar ki kellett írunk őket. Az ÁVÓ pontosan tudta, kik a valóban veszélyes ellenfelei! Az arisztokratákat, a régi Magyarország keresztény középosztályát utálták, megvetették, lenézték, de sokra nem becsülték, veszedelmesnek sem tartották őket. A protestáns felekezetekkel kompromisszumot kötöttek – a zsidó felekezetekkel még csak erre sem volt szükség –, a katolikus egyház azonban ellenség és ellenfél maradt, őket respektálni és irtani kellett. Üldözték is őket, ahol csak lehetett, és azt szerették volna, ha ebben a munkában segítőtársuk leszek. De nem lettem az! Magától értetődően a katolikus papok között, különösen pedig a katolikus világi papok és szerzetesek között hatalmas különbségek voltak – mindig a szerzetesek javára.”
(DÉNES 1999, pp. 113-114)

Isten Szolgájának egy másik rabtársa, Málnási Ödön (1898-1970) – korábbi nyilas vezér – a következőképpen nyilatkozott:

„Egyszer egymás mellett voltunk vasba kifizítve éjjel a folyosón: Bernát atya, a jezsuita provinciális, én és mások. A többiek nagy része néha állati hangon üvöltöttek fel a fájdalomtól. De a jezsuita provinciális méltóságteljes nyugalommal imádkozott, Bernát mosolyogva imádkozott és kért, hogy én is (szintén mosolyogni szoktam a kínzások közben) vele együtt imádkozzam nemzetünknek a pokoli uralom alóli felszabadulásáért és a katolikus egyház megerősödéséért. Ugyanezen év nyarán egy alkalommal valamennyiünket megvertek. Amikor sorjában mindenki jelentkezett a verősintérek szigete mellett, mindenkinek meg kellett mondania a foglalkozását. Én nem mondtam meg a valót, ezért egy hatalmas pofomon kívül csak a hátamat szaggatták fel néhány helyen véresre. De Bernát atya büszkén mondta: Ferencrendi szerzetes vagyok. Erre földre tiporták és addig rúgták, öklözték, míg bordái betörték, és orrán, száján folyt a vér. Mikor a verés után felmáztunk a zárkába és megbeszéljük a történetet, sugárzott a boldogságtól, hogy Krisztus szenvedésében részesülhetett. Egy más alkalommal, amikor órákon keresztül addig guggoltattak és pofoztak, amíg lábizmaim gyulladásba jutottak, egész éjjel vizes törölközővel borogattak a zárkában.” (MÁLNÁS 1958, pp. 58-58)

Márkus László 1991-ben jelentette meg emlékező sorait

K. B. ferences szerzetes emlékének. [...] Húsvét előtt néhány nappal [...] törülközőnket és kis darab mosószappanunkat szorongatva [...] az előtérben mindenki anyaszült meztelenre vetkőzött a parancs szerint, majd a másik helyiségben 2-3 percig többedmagával az egyik zuhany alá állhatott. [...] Itt láttam meg Károlyi Bernátot, a ferences szerzetest, Barankovics István barátját. Egy zuhany alá kerültünk, s életem legfantasztikusabb gyónása következett. Anyaszült meztelenül a hasonlóan meztelen pap előtt, kinek kicsiny áldását elrejtette a zuhogó víz. Ünnepp volt ez a néhány pillanat, egyfajta diadal az erőszak felett. [...] A fürdői gyónás megadta a feltámadás hitét! [...] Közel négy évtized után, máig sem foszlott szét Károlyi Bernát szenvedéstől megtört teste,

ahogyan a feloldozás szavait suttogta a zuhany vízsugarai alatt.” (KAMARÁS in KÁLMÁN 2000, p. 76)²²

Haláláról a vele együtt raboskodó rendtársa a következőket rögzítette:

„Később hallottam, hogy ott halt meg 34 kiló súllyal. És maga a kórházorvos mondta, hogy ezért az emberért valaki felelős. De hogy kit fognak felelősségre vonni, arról nem szól a fáma.” (HORVÁTH in KÁLMÁN 2000, p. 251)

Halála a néhány évvel ezelőtt előkerült boncolási dokumentum szerint 1954. március 2-án, 16.30-kor következett be. Előtte 1954. február 26-án a Budapest Városmajor úti Kórházba szállították operációra. A boldoggá avatási eljárás hírére jelentkezett egy idős, vak asszony, aki rádióinterjújában beszámolt arról, hogy ő P. Bernát operációjánál segédkezett. Röntgenfelvételein látta a verések nyomait, az operációs termet pedig katonatiszt őrizte (vö. *K. E. visszaemlékezése* 2010). Mégis sikerült megáldoztatniuk Bernát atyát, illetve a rendi hagyomány szerint, P. Galicz Töhötöm OFM (1920-2002) orvosnak öltözve tudta őt a betegek szentségében részesíteni (vö. *F. F. visszaemlékezése* 2010). Rendtartományunk 2010-2011-ben a fennmaradt információk alapján próbálta sírhelyét feltárni, ám maradványaira sajnos nem találtunk rá.²³

3. Isten Szolgája, Kriszten Rafael életútja

P. Rafael a mai Romániában lévő Kőrösbányán született (ma: Baia de Criș, Románia, Hunyad megye), 1899. november 19-én (vö. *Kriszten Rafael adatlapja* 1952). A családi hagyomány már ősei között is vértanúkat tartott számon, akik a norvégiai katolikus üldözés idején haltak meg (vö. KIRÁLY 1974, p. 206). Gyermekéveiről többet tudunk, rendi anyakönyve szerint 1915. augusztus 28-án lett a Kapisztrán Rendtartomány tagja, ünnepélyes fogadalma 1920-ban volt, pappá szentelésére 1922-ben került sor Gyöngyösön, ahol a rend teológiai főiskoláját is látogatta. P. Majsai Mór (1891-1987) tudósítása szerint először a provincia Románia területén működő kolostoraiban működött, majd saját vallomása szerint

„1928-1933-ig Kecskeméten, 1937-1939-ig Budapest Pasaréti úton, 1941-1946-ig Budapest Mártírok útján, 1946-1949-ig Pécsen, 1949 augusztusa óta Újhatvanban tevékenykedtem. Pasaréten és Budapesten a fent jelzett időszak alatt, mint házfőnök voltam beosztva, legutóbb Hatvanban is házfőnöki tisztséget viseltem.” (Közl. HETÉNYI VARGA 1999, p. 509)

Hívei több helyen is úgy emlékeznek rá, mint akinek

„sikerült személyes jótulajdonságaival az összes közönyösök közömbösségét lassanként legyőzni és a legjobb úton halad, hogy elérje a hitélet kívánatos elmélyülését” (FONTH 1939),

mások:

„Rafael atyát valóban lelkünkbe fogadtuk, mindenhogyan közénk való, összeforrunk vele, lelkünk kiegészítő része és atyja.” (A pasaréti hívek 1939)

Több, rövidebb ideig tartó állomás után P. Rafael 1940-ben a Budapest-pasaréti rendházba kerül, 1941-ben a tartomány anyaházába, a Budapest Margit körútra.

²² Eredeti megjelenés: MÁRKUS L. (1991): Két ünnep a váci börtönben. *Magyar Nemzet*, 54(március 3).

²³ A sírhelykeresés 2001 óta tartó folyamatát összefoglalja: SUSA 2011.

„Itt éli át a legnehezebb időket, mialatt Budapest ostroma folyik.” (MAJSAI s. a., pp. 128-129)

Ezen a helyen a rend belső fegyelmének megerősítője, gondossággal figyel a felnőtt hívek hitbéli képzésére is (vö. *A Budapest Margit-körúti Kolostor Historia Domusa 1941. november 23*), támogatja a szegényeket (vö. uo. 1941. december 14, 24), megpróbálja a hadiárvákról való gondoskodás megszervezését, és a tökéletes bánat felindítására is felkészíti a rábízottakat a légicsapások idején (vö. uo. 1942. szeptember 13).

A magyarországi zsidótörvények bevezetésekor a Zsidó Hitközség vezetői közül többen megakadályozzák vagy gátolják hittársaik szentségfelvételi szándékát, nem adják meg vagy késleltetik a kijelentkezési igazolás kiállítását. Ennek hiányában is keresztel, amivel kiteszi magát a polgári törvények áthágása vádjának. Az főegyházmegyei hatósággal együttműködve mindent megtesz azért, hogy a plébánia a katolikus egyházba való átvétel, a házasságok rendezése által is menekítse az üldözötteket, a Budapest Margit körúti plébánia anyakönyve szerint – ahol Isten Szolgája plébános volt –, 1944–1945-ben másfél év alatt 2700 zsidó személyt részesítettek e szentségben! És zsidókat zsidó személyeknek vidéken való elhelyezését is szervezi (vö. uo. 1945. január 22).

„A zsidótörvények, annak bizonytalan rendelkezései, a faj és vallás összekeverése és egyes engedmények zsidók ezreit hozza a plébániánkra. A Duna túlsó oldalán a Bazilika plébániája és a VI. kerületi Terézvárosi Plébánia előtt ezek állnak, hogy felvételt nyerjenek az Anyaszentegyházba, ahol védelmet remélnek az embertelen rendelkezésekkel szemben. Már kora reggel zsúfolt a folyosó. Pestről is rengetegen jelentkeznek az ottani plébánia elbocsátásával. Egymás után állítjuk be a 350 személyből álló kurzusokat. Úgy szólván, minden atyánknak van egy-két áttérő kurzusa. Irodai munkánk reggel 8-tól este 6-óráig, ebéd nélkül, a szerencsétlenek felvételével telik el. Ma is szigorúan ragaszkodunk a háromhavi oktatási időszakhoz.” (Uo. 1944. augusztus 12)

A Duna-híd 1944. november 4-én történt felrobbantása hírére a Pestet és Budát elválasztó folyóhoz indul.

„Nyilvánvaló lett, hogy a villamoskocsik is a Dunába estek. P. Szabó Szerénnel [1914-1989] a helyszínre igyekeztünk. Addigra a Radeczky laktanyából kivezényelt nyilasok elállják a Dunához vezető utat, és csak erőszakos fellépés után engednek hivatásunk teljesítéséhez. A Duna parton szolgálatot teljesítő formaruhás nyilas nem várt előzékenységgel a készen álló propellert ajánlotta fel. Ezen igyekeztünk a pesti oldal felé. A Duna közepe táján leállott a propeller és kisebb csónakot rendeltek a mi szolgálatunkra. Amikor a Duna parton elláttuk a sebesülteket, egy rendelkezésünkre nyújtott motorcsónakkal a vízbe borult hídra siettünk, ahol a vízből kiemelt halottakat láttuk el az utolsó kenet szentségével. A modern lekipásztorkodás iskolapéldája volt.” (Uo. 1944. november 13)

Majd a következőket olvassuk:

„A zsidóügyek szörnyű munkát jelentenek. A Nunciatúra és a hercegprímás erőfeszítéseket tesznek, hogy minél többet mentesítsenek, és ezzel hatálytalanítsák az embertelen intézkedéseket. A hercegprímás körlevelet is adott ki, amit fel kellett volna a szószékről olvasni. Egy nappal előbb a hercegprímási iroda táviratilag leállította a körlevél felolvasását, mert a kormányzat a budapesti zsidók deportálásának beszüntetését ígerte. A

Nunciatúra menleveleket bocsátott ki, amiket néha figyelembe vettek. Akiket közben deportáltak, ilyen menlevél felmutatása ellenében vissza lehetett hozni. Ilyen expedícióra felkért engem is Angelo Rotta [1872-1965] apostoli nuncius. Bár a Margit-hídon megfertőződött a jobb kezem, vállalkoztam az ilyen útra. Felkötött karral igyekeztünk nyugat felé, hogy elérjük a gyalog menekülő zsidó csoportot. Dorogon túl egy német teherautó zúzta szét kocsink sárhányóját. Rendbe hozva a kocsit, Almásfüzitő előtt cc. 5 km-re egy munkásokkal telített teherautó kocsink első kerekét szakította le. A teherautó az árokba fordult. Esőben, gyalog folytattam az utat Almásfüzitőig, ahol a Komárom felé menetelő kocsira szerettem volna felkapaszkodni. Sajnos, sikertelenül. Gyalog meneteltem tovább, míg végre Almásfüzitőtől három kilométerre egy személyautó felvett és Komáromig elvitt. Itt diványpárnákból összeállított fekvőhelyen töltöttem az éjszakát. A nyugat felé menekülő csoport már Hegyeshalomhoz ért, ahol Köhler Ferenc lazarista atya, az expedíció egyik hős tagja működött nagy sikerrel. Napok múlva sikerült a menlevél tulajdonosait hazahozni. Siralmas állapotban érkeztek a Kelenföldi Pályaudvarra, ahonnan vánszorogva tették meg az utat a rendőrlaktanyába. Csak ott bocsátották őket szabadon.” (Uo. 1944. szeptember 4)

Tevékenységről kortársai így nyilatkoznak:

„Margit körüti templomunk mindkét tornyát lebombázták [...] [kolostor]udvarunkban s kertünkben még mindig szanaszét hever 60-70 ló teteme.” (KIRÁLY 1974, p. 198)

„Akik annyit nélkülöztek s szenvedtek, mint a budai rendház tagjai, minden segítséget, támogatást megérdemeltek. Külön kiemelem Kriszten Rafael házfőnök-plébánost, aki gondoskodása és önfeláldozása által százak-ezrek életét megmentette a főváros ostroma idején.” (KIRÁLY 1974, p. 204)

Miközben pedig a kolostor egyik tagját az orosz katonák kivégezték, ő számukra ambulanciát nyitott (vö. A *Budapest Margit-körüti Kolostor Historia Domusa 1945. február 13*). 1945. március 19-én az Érseki Hatóság felszólítására a következőket jelentette:

„Rendházunk illetve plébániánk az Apostoli Nunciatúra támogatásával 1944. december 28-tól tart fenn népkonyhát. Az ostrom ideje alatt bentlakással, napi háromszori étkezéssel 150 személyt láttunk el. Február 15-től az ellátottak száma rohamosan emelkedett. Február 20-án már 800 személyt láttunk el, természetesen ezentúl napi egy étkezéssel. A nyomor növekedésével azonban mindez kevésnek bizonyult. A rendház készleteinek kifogyása miatt újabb ebédjegyeket kiadni nem tudtunk. Azonban azóta is naponként 300-400-ra rúg az alkalmi ebédeltetések száma.

Készletünk jelen pillanatban alig 5-6 napra való. Zsírunk valamivel több van. Sürgős segítség liszt, bab, borsó, lencse, hagyma és tüzelőben szorulunk.

Plébániánk területén felkérésemre népkonyha felállítását pasaréti, szentföldi rendházaink, valamint a Szent Orsolya-rendi apácák vállalnak készségesen. Helyiséget, felszerelést, személyzetet készséggel bocsátanak rendelkezésre, amennyiben anyagról az egyházi főhatóságoknak sikerülne gondoskodni.” (KRISZTEN 1945)

A szociális munka folytatása érdekében még Angelo Rotta apostoli nuncius is hozzá fordult (vö *Nunciatura Apostolique En Hongrie* 1945).

P. Rafael 1946-ban Pécsre került házfőnök-plébánosnak. 1947-ben, pappá szentelése 25. évfordulóján írja tartományfőnökének:

„Igyekszem hátralévő időmet, amellyel a Jóisten megajándékoz, tehetségemhez híven úgy kamatoztatni, hogy lelki üdvösségem munkálása mellett, Szeráfi Atyánk elgondolása alapján, másoknak javára legyek.” (KRISZTEN 1947)

Itt is megszervezi a szegénygondozást, a szegénykonyhát, utcaapostolok jelentik, hogy egy-egy családnak mire van szüksége, és ő azt igyekszik biztosítani. Majsai Mór rendtársa a következőképp jellemzi lelkipásztori tevékenységét:

„Higgadt és megfontolt szerzetespap. Ezeket a fontos és nehéz tisztségeket egy vesével töltötte be. Bizonyára kiegyensúlyozott és fegyelmezett lelkével bírta ezt a nagy iramot. 37 évig szolgált Jézusnak, mint obszerváns szerzetes, mint áldozópap pedig 30 évig igyekezett apostolkodni a lelkek érdekében. Az ostrom alatt sok jót művelt a nélkülözőkkel. Mindent megkísérelt, hogy őket a szükségességekkel ellássa. Engedelmesen ment oda, ahová küldötték. Egyszerű és igénytelen odaadással teljesíti azokat a feladatokat, amelyeket rá bízna. Szereti a ferences harmadikrendet, és vele szívesen foglalkozik. A kínai missziók ügyének is lelkes harcosa. Kecskeméten az ő irányítása alatt 1933-ban a ferences missziósövetségnek 1500 tagja volt. Hogy mint lelkipásztor a plébánia ügyeket is hozzáértéssel és szeretettel intézte, mutatja az is, hogy 1945-ben a plébániai ügyekkel foglalkozó bizottságnak ő a titkára. Megérdemli, hogy szeretettel gondoljunk rá, higgadságát kövessük, és róla imáinkban megemlékezzünk.” (MAJSAI s. a., p. 129)

1949-ben kerül Hatvanba, elhurcolás színhelyére. Innen 1946-ban három rendtagot, köztük Isten Szolgája, Lukács Pelbártot már elhurcolta a rendőrség, így előtte is világos lehetett ennek az állomáshelynek a veszélye. Ennek egyik jele szinte azonnal utolérte, ugyanis alighogy megérkezett, augusztus 12-én rendőrök zaklatták fel a kolostor lakóit, Richter Regalát Péter rendtársát pedig elhurcolták, akinek szabadon bocsátásért mindent megtesz (vö. KRISZTEN 1949).

„Meggyőződésem azonban, hogy jó Rafael atyát a Gondviselés vezérelte jelenlegi helyére. Ott minden a legnagyobb rendben folyik, tiszteletre méltó a fegyelmezett szerzetesi magatartás, melyet jó Rafael atya tanúsít, és bámulatos a lelki erő és odaadás, mellyel minden munkáját végzi. És a legdicséretesebb az, hogy a testvérek közt zavartalan összhangot tart. Ilyen körülmények közt nem látom szükségességét sem ésszerűségét annak, hogy áthelyezéssel esetleg zavart keltsünk. Jó Rafael atya a Gondviselés kiszabta úton halad, igen dicséretesen. Vétkeznének azok az emberek, akik őt arról – csak emberi elgondolás alapján – letéríteni akarnák.” (LUPTOVICS 1950)

Provinciálisa ezen sorait a későbbi idők igazolták.

Lelkipásztori munkájában azokat a kezdeményezéseket erősíti és honosítja meg Hatvanban, amelyeket korábbi állomáshelyein is felkarolt. A ferencesek elfogadottságát jelezi, hogy amikor a hívek 1950 májusában értesültek a szerzetesrendek elhurcolásának első hullámáról, gyűlésen tárgyalták meg, ők miként tudják megmenekíteni papjaikat.

Ebben az időben a diktatúra helyi képviselői szüntelen provokálják őket. A Vörös Hadsereg bevonulására emlékezve a templomot vörös lobogóval akarják bevonni, amit nem enged. Az állami

iskola az ellen is tiltakozott, hogy a templomban ministránsavatást tartottak 1949 novemberében, és azt a pártvezetés az úttörőmozgalom elleni támadásként értelmezte (vö. *ÁBTL 3.1.9. V-46886. közli CZENE-POLGÁR in ŐZE & MEDGYESY-SCHMIKLI 2005, p. 463*). Vagyis Isten Szolgájának és társainak még a lelkipásztori szolgálatát is államellenes tevékenységnek minősítették, ami egyértelmű jele az egyház elleni gyűlölet motivációjának.

4. Isten Szolgájának meghurcolása, börtönevei és halála

A szerzetesrendeknek az 1950 tavaszán – a zsidóság deportálásának mintájára történt – elhurcolását megelőzően a pártszervezetek felmérték a helyi egyházak helyzetét.

„A klerikális reakció az utóbbi időben erősen támad, és támadást új módszerekkel végzi. Irányt vett a parasztság megagitálása felé.” [...] a klérus újabb támadási módszere már nyíltabb. Nem áhítatról beszél, hanem nyíltan tömegmegmozdulást szervez a demokrácia ellen. (Feljegyzés a Megyei Bizottságok jegyzőkönyveiből a klerikális reakció tevékenységéről 1949)

„Hatvanban, Vécsen, Gyöngyösön a papok ministráns gárdákat alakítanak. Ezek több hetes kiképzést kapnak, és utána a templomban ünnepélyes avatást tartanak.” (Adatok és tények a klerikális reakció tevékenységéről 1950. május 6)

A püspöki kar utasításának engedelmességgel „*Hatvanban Krisztián [Kriszten] Rafael ferencrendi főnök nem írta alá a békeívet, és a többieknek is megtiltotta az aláírást*” (Jelentés 1950. május 15) – található a diktátor elé is odakerült jelentésben. Mindehhez érdemes azt is hangsúlyoznunk, hogy ebben a megyében 2-3 pap kivételével a papság aláírta a békeívet, a püspöki tiltás ellenére is (vö. *Jelentés a Heves megyei útról a klerikális reakció tevékenységével kapcsolatban* 1950. május 12). Így nem véletlen, hogy Hatvanban a Magyar Dolgozók Pártja 1950. április 29-én felveti a rendtagok eltávolítására vonatkozó igényét.

„A vitában felszólalók az újhatvani ferences rendház lakóinak a városból való eltávolítását követelték. Felmerült olyan nézet is, hogy én tiltottam meg a szerzetestársaimnak a békeív aláírását, és ezért csupán engem kellene a városból eltávolítani” (ÁBTL 3.1.9. V-46886. Közli CZENE-POLGÁR in ŐZE & MEDGYESY-SCHMIKLI 2005, p. 463)

– mondja perében P. Rafael. Isten Szolgája számított elhurcolásukra és értesült is arról, hogy a Dél-Nyugat-magyarországi ferences kolostorokat kiürítették, aminek hírére imamozgalmat indítottak a szerzetességért, a hívek között kiosztották értékeiket és kis csomagot tartottak maguknál, hogy az elhurcolás ne érje őket váratlanul. A hívek védelmet akart biztosítani nekik, de ő ezt elutasította és imára kérte őket (vö. uo.).

A Hatvantól 130 km-re lévő tatai és 230 km-re fekvő mosonmagyaróvári piaristákat június 18-án, éjszaka támadta meg a rendőrség és deportálta Hatvanba, ahová a reggeli mise idejére érkeztek meg (vö. Bíró Imre és Magyar István visszaemlékezése. In BÖSZÖRMÉNYI 2007, pp. 112, 116).

„Próbáltunk elhelyezkedni. A kolostor nem volt éppen nagy, bár emeltes. 4-5 barát kényelmesen élhetett ott, de 20-valahány ember számára már túlszűfolt lett. A vezető ávós átadott bennünket P. Rafaelnek, az akkori ferences házfőnöknek. Köteles volt bennünket elhelyezni és ellátni. Ebben nem is lett volna hiba. A főnök szavára a lakosság hozott is hirtelenjében sok mindent. Így az első nap élelmezése biztosítva volt. [...] Délután próbált a [ház]főnök helyet

szorítani mindannyiunknak.” (Fazekas József visszaemlékezése. In BÖSZÖRMÉNYI 2007, p. 98)

A hívek

„mikor meglátták a kocsit, gyanút fogtak. Az volt a vélemény, hogy a fekete papok olyan békepap-félék, akik majd a barátokat helyettesítik.” (Uo. p. 99)

A rendőri hatóságok által dezinformált hívek körbevették a kolostort, P. Rafael csitította őket (uo. p.98). A rendőrségi beszámoló szerint, amikor reggel 8-kor kb. 100 fő gyülekezett már a templom előtt, felhívták a házfőnököt,

„hogy menjen ki a templom köré összegyűlt tömeg közé, és világosan, érthetően magyarázza meg az ott lévő tömegnek, hogy papok elviteléről nincs szó, nyugtassa meg azokat, és küldje őket vissza a termelő munkába. Felhívta a rendfőnök figyelmét arra, hogy amennyiben a csoportosulás továbbra is fennmarad, úgy ezért a felelősséget a rendház főnökének kell saját személyében viselni. A telefonbeszélgetés folyamán a rendfőnök ígéretet tett arra, hogy a kapott felhívás értelmében a közönséget le fogja csillapítani, és oda fog hatni, hogy a tömeg feloszolván a termelő munkához visszatérjen. [...] Ezen idő alatt a papok megkezdték már a templomban az állandó gyóntatást és áldoztatást, amelynek következményeképpen látható volt az, hogy a tömeg hangulata súlyosbodott, a tömegek száma nőtt, akiknek a létszáma 10 órára elérte a 600-700 főt. [...] Éjjel után 2 órakor a Budapesti ÁVH karhatalom megérkezett, s a templom körül álló tömeget feloszlatta és a szervezőket, hangoskodókat, kihallgatás végett őrizetbe vette [...]. A megérkezés után végérvényesen megállapítást nyert, hogy az egész tömegmozdulást a hatvani ferencendi papok rendezték meg, így az ÁVH a ferencendi szerzetesrend hatvani rendfőnökét, valamint társait őrizetbe vette.” (LOMBOS 1950)

Egy fiatal lány is tanúja volt az eseményeknek. Ő így emlékezik:

Nagyon közel volt még a Mindszenty-per és Pelbárt atya elhurcolása Kiss Szalézzal... Könyöröghettek ott az atyák, hogy menjenek haza, csak maguknak és nekünk okoznak még nagyobb bajt. Nem mozdult senki. [...] Nekem eszembe jutott még 9 éves koromból egy olvasmány, az akkori olvasókönyvből: Szent Tarzícusz története. Úgy éreztem akkor, hogy pontosan olyan pogány, keresztényüldöző korban élek, és nekem most pontosan úgy kell tennem, mint Szent Tarzícusznak, mert ha már vérre megy a dolog, akkor a vérem az Istené, aki teremtett. Kész lettem volna vígan vértanú lenni, csak a Jóisten jobban tudta, hogy mit akar velem, tőlem, így megmaradtam máig.” (Érsek Lászlóné visszaemlékezése 2000)

Az odahurcolt piaristák pedig a rendházban történeteket a következőképpen örökítették meg. A rendőrök

„berontottak a rendházba. Bennünket kitudskoltak a könyvtárból, mert közben a hat ferences testvért véresre verve és megbilincselve a könyvtárban gyűjtötték össze. Innen teherautóra rakva vitték el őket, mint később megtudtuk, internáló táborba. Rafael atyát annyira megverték, hogy orrán-száján át csorgott a vére. Fölszentelésemkor tanítónőmtől kapott vékony kis stólámon, még most is ott vannak vérenek nyomai. Ereklüként őrzöm. [...] Reggel egy 30-35 év körüli

magasabb rangú tiszt jött. Vádolta a ferences testvéreket, akik szerinte föllázították hatvan népét [...] szidták az elhurcolt ferenceseket, velünk pedig gúnyolódtak.” (Magyar István visszaemlékezése. In BÖSZÖRMÉNYI 2007, p. 119)

Más beszámoló szerint a katonák megverték, megalázták őket, keresztet raktak a nyakukba, hogy misézzenek, és a papok erkölceit firtatták.

„Majd újabb invázió. Kötelet keresnek. 'A barát holnap lógni fog, ti pedig mentek Kistarcsára.'” (Fazekas József visszaemlékezése. In BÖSZÖRMÉNYI 2007, p. 101)

„Galambos László atya megemlíti, hogy az ott lévő bőrönd római címkéje kapcsán az őr így szól: 'Nézd, a bűdös csuhást, a Szentatyánál volt utasításért! [...] Nagy láрма közben a barátokat kordával összekötve hurcolták el, a lépcső csupa vér volt.'” (Uo. 108)

Ezek után mintegy 40 családot telepítettek ki munkatáborokba, akik közül sokan jelen sem voltak az eseményeknél. Ők 3 év múlva, nagyboldogasszony ünnepén jöhettek csak haza.

„Aki legjobban ügyködött a barátok körül (kiírtjuk őket! – mondta), egy év múlva halt meg, keserves kínok között. Hogy mi baja volt, azt nem tudom, de azt igen – mert láttam, amikor teljesítették – hogy az volt az utolsó kívánsága mielőtt meghalt, hogy mikro temetni viszik, öt percre tegyék le a koporsóját az újhatvani templom előtt. Megtették.” (Érsek Lászlóné visszaemlékezése 2000)

Péter Gábor (1906-1993), a Politikai Rendőrség akkori vezetője 1957-es perében a következőképpen nyilatkozott:

„1950-ben Újhatvanban egy reakciós ellenforradalmi csoport, tüntetést rendezett. Rákosi Mátyás utasítására a helyszínre utaztam, és még az éjszaka folyamán kellett jelentést tennem telefonon az esetről” (Péter Gábor vallomása 1957, p. 8)

– vagyis az eseményt a legfelsőbb szinten irányították. De miért is történt mindez? Ekkor zajlott a püspöki kar és az állam között az a tárgyalás, melynek fő témája szerzetesrendek léte, az állam és az egyház hosszú távú együttműködése volt. Rákosi Mátyás erre a folyamatra akart hatást gyakorolni.

Káhler Frigyes jogtörténész megállapítja, hogy

„Az Újhatvanban történelem nyomán folytatott büntetőeljárás a koncepciók perek azon típusához tartozik, amikor valós elemek (a tiltakozó tüntetés ténye) eltorzításával kreál a hatalom egy soha sem volt államrend megdöntésére irányuló mozgalmat.” (KAHLER 2009, p. 170)

A jogtörténész szerint a per lefolyásában kulcsfontosságú volt a *dolgok megfordítása*. Ilyen például a szerzetesek szerepe. Fel akarják oszlatni – jogellenesen – a szerzetesrendeket, ezért úgy kellett őket bemutatni, mint akik a társadalomra törnek. A peranyag nyelvezete ugyancsak kommunista szlogenekből áll, ellentmondások nincsenek tisztázva, a hitéleti tevékenységek (pl. a gyónás) az államellenes cselekedet részét alkotják. Ezt a bíróság is látta, hisz megállapítják, hogy

„Vádlottak padjára kerülnek szerzetesek és a tüntetésen résztvevő két személy... Itt nehézséget jelent, hogy a szerzetesek és a tüntetés hangadói között nem mutatható ki kapcsolat.” (ÁBTL V-46886/2. Közli CZENE-POLGÁR in ÖZE & MEDGYESY-SCHMIKLI 2005, p. 464)

Végül ugyanaz a dokumentum javasolta Kriszten Rafael elítélését, mint amelyik Kátolyi Bernátét, Molnár Erik igazságügyi miniszter közvetítésével, Rákosi Mátyás számára.

„Jelentés, Budapest, 1950. november 16. Az előzetes letartóztatásban lévő egyházi személyek ügyeit átvizsgáltam és a jogerős ítélettel be nem fejezett ügyek elintézésére a következő javaslatot teszem. Első fokon folyamatban lévő ügyek. Internálásra javaslom. [...] Kriszten Ferenc Rafael a hatvani ferences rend házfőnöke és 3 szerzetestársa /Veres János, Zsiga Sándor és Tarcza József / állandóan uszítottak a demokrácia ellen és tömegmegmozdulást szerveztek arra az esetre, ha őket Hatvanból el akarnák vinni. Uszításuk eredményeként 1950. június 19-én a rendház előtt nagyobb tömegmegmozdulásra került sor.”
(MOLNÁR 1950 in HORVÁTH 1994, p. 323)

Isten Szolgáját 1951. január 31-én életfogytiglani börtönre ítélték, amit az 1951. május 26-án hozott másodfokú ítélet is jóváhagyott (vö. ÁBTL V-46886/2. közli CZENE-POLGÁR in ÖZE & MEDGYESY-SCHMIKLI 2005, pp. 464-465).

Az 1990. évi XXXVI. tv. alapján a Fővárosi Bíróság²⁴ mondott ítéletet 2000. februárjában az újhatvani koncepció eljárás felett, kimondva, hogy az elítélések semmisek.²⁵

A börtönviszonyokról és Isten Szolgájának helyzetéről rabtársai beszámolóí alapján tudunk képet alkotni. P. Zsiga Kerubin (1918-1991) szerint a kolostorba való rendőrségi betörés után

„ott állt Géza és Rafael. Minket is melljük állítottak. [...] Egyszer csak megjelent Péter Gábor is és ezt mondta: 'Várjatok csak! Majd megtudjátok, hogy milyen a proletárdiktatúra! Belőletek nem csinálunk vértanúkat' – hát akkor már elég véresek voltunk. [...] Hajnal négyig álltunk ott. Már világosodott. Akkor megérkezett egy teherautó, és fölraktak rá bennünket. Aurélt és engem összebilincseltek, Rafaelt és Gézát kötéllel kötötték össze. Ezeket a teherautókon szemet szállíthattak előttiink, mert elég sok széntörmeléket láttunk.” (TÓTHNÉ DEME 1989 in KÁLMÁN 2000, p. 222)

Tarcza Aurél (1918–1992) a következő esetet mondta el:

„Elvittek bennünket Vácra. Hamvazószerdán érkeztünk oda. Hideg idő volt, s a házfőnöknek nem volt inge, csak kabát volt rajta. Az őt azt kérdezte tőle: 'Te, pucér Krisztus, hol hagytad az ingedet?'” (Közli TÖLGYESSY & KULICS 1991, pp. 166-167)

Rabtársa szerint

„állandóan azt mondogatta: 'Istenem! Mikor lesz már ennek a szenvedésnek vége? Szörnyen szenvedek! Uram, ne hagyj el és segíts, hogy el ne essek. Sz szenvedek, nagyon szenvedek!' Ilyenkor mindig ökölbe szorította a kezét, és az ég fel nézett. Igaz, hogy közben csak a fehér falat látta. Beszélgetés közben

²⁴ Máziné dr. Szepesi Erzsébet bírő.

²⁵ Fillér Rezső 1964, majd 1967-ben kegyelmi úton kérte, hogy mentesítsék ingatlan vagyona ½ részének elkobzása alól, ezt a kérelmet minden esetben elutasították. 1988-ban 8 gyermeke kérte a mentesítést, ez az eljárás 1990-ig húzódott, végül a semmisségi törvény oldotta meg a helyzetet. A feltalálható iratok között Veres Jánosról fekszik el egy büntetett előélet hátrányos következményei alól bírói mentesítő végzés 1973. október 8-ról (Fővárosi Bíróság B.959/1973, dr. Horváth Tibor tanácselnök).

tudtam meg tőle azt, hogy halálos zárkából minden nap kihallgatásra viszik, és nagyon csúnyán megverik.” (EGERSZEGHY 1958)²⁶

Isten Szolgája 1952. szeptember 15-én halt meg a rabkórházban (vö. *Kriszten Rafael adatlapja* 1952). Sírját nem ismerjük, mert a diktatúra „virágzása” közepette az adminisztrációt nem vezették pontosan. A dokumentumok által jelzett sírhelyet ugyanis később feltárták, de az ott lévő maradványok az akkor született feltárási jegyzőkönyv szerint nem P. Rafaelé.

V. A vértanúság hírének elterjedése Isten Szolgái ügyében

1. A vértanúság, mint életeszmeny

Magyarországon a 20. századot megelőzően a kassai vértanúk 1619. szeptember 7-i halála volt az utolsó olyan vértanúság, amely végül kanonizációval végződött, de az ő boldoggá avatásukra is csak 1905-ben, szentté avatásukra pedig 1995-ben került sor. Miért is fontos ez most számunkra? Azért, mert ebből látható, hogy a felvilágosodás hatásának következtében a magyar egyházban is elhalványult a vértanúság eszménye. Olyannyira jellemző ez, hogy amikor Magyarországon a 1919-es rövid kommunista uralom idején papokat végeztek ki, a mélyen kommunistaellenes egyházi vezetésnek 1920 és 1945 között eszébe sem jutott, hogy elindítsa boldoggá avatási perüket. Vagyis a magyar egyházban a vértanúság, mint keresztény életmodell csak az 1989-es rendszerváltozás után jelent meg újra, éppen annak a reflexiónak a gyümölcseként, amellyel a hívő közösség visszatekintett a múltra. Ennek fényében értékelhető igazán a nemzeti és kommunista diktatúra azon áldozatainak jelentősége, akiknek vértanúságát az egyház már elismerte, azaz, hogy életfelajánlásuk évtizedekkel meghaladta a korszellem és a vallásos lelkület aktuális állapotát. Ezért is kell újból hangsúlyoznunk a hét ferences szerzetes esetében Oslay Oswald prófétai szerepét, aki már az 1920-as években ráhangolta őket a vértanúságra, és a kínai misszió alapításának fontosságát, amely újból testvéreink elé tárta az élet odaajándékozásának motívumát.

2. A vértanúság hírének közös elterjedése Isten Szolgái esetében

A kutató történész számára nagyon megdöbbentő a dokumentumok azon tanúsága, hogy a vértanúság hírének első terjesztői – az őket megelőzők ügyében – gyakran maguk a vértanúk voltak.

Kovács Kristóf esetében Kamarás Mihály, aki szemtanúja és szenvedőtársa volt a halálesetnek, már 1945 februárjában, amikor kapcsolatot tudott létesíteni az anyaországban lévő előljáróival, azonnal megírta:

Kristóf november 2-án halt meg Szerémség Indjija nevű helysége közelében, in odio sacerdoti’. Újvidék, 1945. III. 19. P. Mihály.” (KAMARÁS 1945)

Ekkor még reménykedtek Krizosztom atya megmenekülésében, ám 1945. május 9-én, Isten Szolgája Kriszten Rafaeltól már feljegyzti a budai kolostor historia domusában:

„Faulhaber Mihály érkezett meg hozzánk. Az ő előadása nyomán bizonyosra vehető P. Köröztös Krizosztom halála. Véres ruháját behozták egy pincéből a kolostorba. P. Kovács Kristóft Szerbiába vitték. Útközben kidőlt a sorból és ott in odium sacerdotii lelőtték. Imádkozunk értük, s bárcsak az Úr jelt adna, hogy

²⁶ Molnár Erik miniszter Egerszeghy elítélését is ugyanabban a dokumentumban javasolja, mint Isten Szolgájáét, a levél írójánál azonban súlyos erkölcsi indokok szerepelnek.

imádkozunk közbenjárásukért.” (A Budapest Margit-körúti Kolostor Historia Domusa 1945. május 9)

Király Kelemen szerint, Isten Szolgája, Kiss

„Szaléz elsőnek jelezte Amerikába az örömhírt: a Provinciának van már vértanúja: Krizosztom és Kristóf.” (KIRÁLY 1970?, p. 25)

Azaz ebben is megmutatkozik a „szentek közössége” és érzékenysége a Jézusért hozott életáldozat jelentőségére. Ők azok, akik elsőként ismerik fel ezt testvéreikben és követik is. Hiszen a kettős – a nemzeti és a kommunista – diktatúra első pap áldozata éppen Köröstyös Krizosztom volt, 1944. október 28-án történt kivégzése által.

Ezt a szerepet azután a hitleri terror közvetlen kibontakozását látó Király Kelemen atya vette át, aki a II. világháború idején tért vissza Magyarországra Berlinből, illetve aki később nyugatra távozva összegyűjtötte az akkor még élő rabtársak emlékezeit. Ő írja az újvidéki vérengzések után:

„tényleges vértanúink: P. Köröstyös (Imre) Krizosztom és P. (Kovács) Kristóf, kiket a szerbek koncoltak fel. Csak P. (Kamarás) Mihály élte túl a szenvedéseket s menekedett meg.” (A Csongrádi Kolostor Historia Domusa 1945. június 29. utáni bejegyzés)

„A papok közül egy sem politizált. Nem is hallgattak ki egyet sem a meggyilkoltak közül. Azért ölték meg őket, mert katolikusok és magyarok voltak.” (KIRÁLY s. a.)

Kiss Szaléz és Lukács Pelbárt ügyénél egyidejűleg hangsúlyozza:

„Megindult ugyanazzal a módszerrel a harc az egyház ellen és egyéb célok keresztülvitelére, ahogy a nácik dolgoztak Németországban. Ürügyek és indokok kellene, melyek alapján közvéleményt formálnak, s így igazolják eljárásukat. Vértanúink száma növekszik.” (A Csongrádi Kolostor Historia Domusa 1946. május)

Hajnal Zénó a Szűz Máriáról nevezett Rendtartományhoz tartozott. Nála a vértanúság hírére való utalás első emléke Mindszenty József bíborostól származik, aki – amint erre korábban már utaltunk – a magyar ordináriusoktól a kanonizációs eljárásokhoz kért információkat (vö. MINDSZENTY 1947), és amikor a Veszprémi Egyházmegyére – korábbi püspöki székhelye volt – vonatkozó dokumentumból kihagyták P. Zénót, saját kezűleg vezette rá nevét. Illetve Gyékényes akkori plébánosa is megemlítette, hogy a gyilkos katona

„Góla felől jött, mint a bolgárok, tehát nem ismerte a gyékényesi papot, jegyzőt, hanem gyűlölvén a papi ruhát, a két papot puszta gyűlöletből agyonlőtte. Ez is lehetséges, sőt valószínű.” (Martincsevics Pál halálának körülményei 1947)

Ugyanakkor az ő vértanúságának esetében is fontos hangsúlyoznunk P. Király Kelemen szerepét, ugyanis 1945-ben a rendtartomány vizitátor generálisaként végiglátogatta a Szűz Máriáról nevezett Provincia kolostorait és közvetlen tanúja volt a Hajnal Zénó után maradt nagyatádi emlékeknek. Ez lett az eredménye annak, hogy az ő nevét is hozzákapcsolta az előbb említett személyek valamint P. Rafael és P. Bernát ügyéhez.

1950-ben egyik rendtársa a következőket jegyezte fel róla, ami vértanúsága emlékének első ferences emlékezete:

„Hívei örökké siratják a jó, a kiváló lelkipásztort, aki életét is föláldozta, mint Krisztus. Milyen ragyogó példa ez minden plébános számára, milyen fénylő

csillag a sötét éjszakában, milyen üstökös a várandó időben! Kevés ilyen embert hordozott a föld ebben a korban. Nem a mesék világából, hanem az evangéliumból sarjadzott, örökké szép példakép. Hányan követjük? [...] Így még senki sem szeretett!” (DEÁK 1950)

A *Szabad Magyar Világ* című újság 1958. és 1968. évi számában P. Király Kelemen felhívást tett közzé, amelyben felhívja a figyelmet arra, hogy

„a világtörténelem oltáráról száll az ég felé Hazánk áldozata, melyet a kommunizmussal való harcban Nyugatért és a kereszténységért hozott. Bízunk abban, hogy ez az áldozat áldásként hull Magyarországra.

Ha egyszer elvonul a kommunizmus fergetege Hazánk és a világ égboltjáról, gondos kezek feltárják az erőforrásokat. Szakavatott történétírók járnak be az országot, és összegyűjtik magyar városok, falvak, tanyák vércsöppjeit. Az elkövetkező békeidőben ez lesz a magyarság egyik legszentebb feladata.” (KIRÁLY 1958)

Majd arra buzdítja az egyházi és világi szervezeteket, gyűjtsék össze a még élő tanúktól visszaemlékezéseiket.

„Magam is ilyen munka elvégzéséhez kérek segítséget. Szeretném ugyanis összeállítani rendtartományom vértanúinak életét és szenvedésük történetét. Azokhoz a testvérekhez fordulok, akik a rendtársaimmal együtt szenvedtek, írjanak szenvedéseikről, tapasztalataikról minél részletesebben.” (Uo.)

És ezek között ott szerepel mind a hét rendtársunk. Történetük így kapcsolódott össze és hagyományozódott át korunkra, amihez még hozzájárult P. Kelemen általunk is többször idézett, kései műve, amelyben Kiss Szaléz életét éppen a vértanúság híre miatt foglalta össze. Ebben így ír:

„A vértanúság magasságába jutásában annál inkább csodálhatjuk egyéni heroizmusát, ha látjuk a tehertételeket, gátlásokat, nehézségeket, melyek életútját kereszteték. Hősünk élete küzdelem, áldozat a vértanúság előtti időszakban is... a II. világháború alkalmával, az utolsó hajóval tért vissza hazájába, hogy életét a vértanúság oltárára helyezze egyházáért, hazájáért. [...] 1946-ban érlelődött meg lelkemben a szándék, hogy megírom vértanúink életrajzát.”

Majd megemlíti, hogy e meggyőződése miatt vitte el Gyöngyösről az USA-ba Szaléz megmenekíthető kéziratait és kiemeli, hogy

„Kriszten Rafael volt a budai házfőnök, Pasaréten P. Károlyi Bernát, mindketten (Osly) Oswald lelkeségében álltak munkába (mindketten esztendő múlva vértanúk).” (KIRÁLY 197?, p. 96)

„Drága Szaléz atyám: áldozatos apostolságod, hősi vértanúságod segítse diadalra Krisztus és Szentegyháza zászlaját és Magyarország föltámadását!” (Uo. 4-5)

– zárja előszavát.

Ezek a források az 1980-as években kezdtek apróként visszajutni Magyarországra, amikor már némileg szabadabb légkörben megkezdődhettek az emléktábla állítások, és a családok már egymás között is beszéltek rendtársainkról szerzett tapasztalataikról, a rendszerváltozás után pedig megemlékezéseket szerveztek. A 2000. évi nagy jubileumra sikerült összegyűjteni a még élő, a

kommunizmus idejét is tapasztaló idős rendtagok visszaemlékezéseit, illetve a rokonok és egyházközségek is szorgalmazni kezdték Szent II. János Pál kanonizációs buzgósága kapcsán, hogy a rend is szenteljen nagyobb figyelmet az előző nemzedékek vértanúinak. Tapasztalatból írom, elmondásaikat sokszor és sokan mesének hittük, mikor azonban egybevetettük a levéltári forrásokkal és a közvetlen tanúk vallomásaival, meggyőződhetünk arról, hogy valós az, ami az élő emlékezetben megmaradt. Ennek a folyamatnak a következő lépése volt, hogy személyüket elválasztottuk a nemzeti hősoktól és háborús áldozatoktól és így tisztult le provinciai szinten is e hét testvérünk életáldozatáról való meggyőződésünk. Amikor erről a helyi egyházközségeket értesítettük, százasaival érkeztek az aláírások, kérve a per elindítását. Azóta sok helyen naponta imádkoznak boldoggá avatásukért, havonta vannak alkalmi megemlékezések, és több esetben tudunk nekik tulajdonított imameghallgatásokról is. A per indítását Erdő Péter bíboros vállalta, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegyében, az illetékes kongregáció elé 2013 novemberében került az egyházmegyei szakasz dokumentumgyűjteménye, amelyben közel 90 tanú került kihallgatásra.

Több helyen ábrázolás is készült róluk, ezek közül kiemelkedik a Mátraverebély-szentkúti Nemzeti Kegyhely szabadtéri oltárának apszismozaikja, ahol dicsfény nélkül, de attribútumokkal, Krisztus szenvedésének eszközeivel jelenik meg a hét ferences szerzetes. Krizosztomot a töviskoszorúval látjuk, mert 1944-ben többekkel „koszorúba kötve” verték agyon a partizánok. Társa, P. Kristóf feje fölött az ostor található, őt vasvesszővel sebeztek halálra. P. Rafaelhez kapcsolódóan Krisztus köntöse jelenik meg, mert a börtönőr azt mondta neki, a ruhájától megfosztott rabnak 1951-ben: „*Te, Pucér Krisztus, hol hagytad az inged?*” P. Pelbárt lábainál egy kakas található, ami arra utal, hogy 1946-ban a börtönben megmentette besúgója életét. P. Zénó feje fölött a szegeket és az ahhoz kapcsolódó pisztolyt, mint 1945-ben történt kivégzésének eszközeit látjuk, mivel a katona – habitusa láttán – lőtte halálra. P. Bernát megadóan hunyja le szemét, mellette a börtön rácsos ablaka található, ugyanis börtönben halt meg 1954-ben. P. Szaléz alakja pedig a létrán átfutó stólához kapcsolódik, hiszen 1946-ban a gyónási titok megőrzésén keresztül jutott közel Krisztus keresztjéhez.

„Vértanúságuk eszközei aranyban ragyognak, mivel arany a soha le nem nyugvó Nap fénye, s mindaz, amit szeretetből elszenvetnek, a halálból átment az életre. A szent a gonoszt, az emberi kegyetlenséget is át tudja alakítani, mert tagja Krisztus testének. A Krisztushoz tartozóktól ugyanis nem veszik el az életet, mert ők felajánlják, odaadják azt, hiszen tudják, amit a Krisztus kezében látható evangéliumos könyv felirata is jelez: a szeretet megmarad, a szeretet örökké tart” (KÁLMÁN 2015, p. 129)

– mondta az alkotóművész, P. Marko Ivan Rupnik.

3. Tiszteletük jelentősége

Ha figyelmesen tanulmányozzuk az egyháztörténet nagy korfordulóit, hamar érzékelhetővé válik, hogy a vértanúk példája messze túlmutat korukon. A krízisek, átalakulások idején gyakran az ő áldozatvállalásuk segítette hozzá az egyházat az új „szenttípus” kibontakoztatásához. Csak felsorolásszerűen említek néhány példát. Egyiptomban a vértanú eszmény lett a szerzetesség, a fehérvértanúság kialakulásának termőtalaja (vö. SÁGHY 2005, p. 80). Páduai Szent Antal a marokkói vértanúk koporsójának hazaszállításakor határozta el, hogy ferences lesz, és újult meg általa a teológus – lelkipásztor eszmény egybekapcsolása (vö. KOVÁCS 2002, p. 167). A barokk kor vértanúkultuszában az ereklyetisztelet-központúság a Krisztushoz és a katolikus egyházhoz való hűség vizuális ösztönzője volt, miként ezt Néri Szent Fülöp példáján is látjuk, aki a katakombákat járva lett papként a szegény ifjúság atyjává (vö. uo. p. 150).

A különböző korok példái jól szemléltetik a vértanúk tiszteletének jelentőségét. Azt, amit az egyház kezdetől fogva ünnepel bennük, és ami minden korfordulón az új típusú életszentség forrása volt: a hit és az embertársak iránti szeretet győzelme a belénk írt életösztön felett. Ennek prófétai megjelenítői a vértanúk, akiknek odaadása a szerzetesi, papi élet, a házasság, a testvéri szeretet küzdelmeiben erőt ad a hűségre, kitartásra, és leleményességre ösztönöz az „eredetiség” feltalálásában. Feltehetőleg az életszentség mai „típusának”, „kifejezésformájának” keresése azért (is) vajúdik annyira, mert miközben a 20. század a vértanúk százada volt (vö. II. JÁNOS PÁL 1994, n. 37; 2001, n. 7), korunk európai egyháza keveset beszél a vértanúeszményről, gondolkodásunkból és életeményünkől hiányzik ennek a prófétai képnek a jelenvalósága. A vértanú: püspök, pap, szerzetes, családapa vagy családanya, a tisztaságát védő fiatal példája, kellő jelentőségű tisztelete – feltehetőleg – ma is új oldalát bontakoztatná ki ezeknek az életállapotoknak, inspirációt adna a jelen kor életszentségre-törekvésének. Ezért emléküek felkutatása nem csupán történeti, hanem pasztorális jelentőségű (lét)kérdés.

„Ezt az örökséget nem tékozolhatjuk el, hanem a hálaadás örökös kötelességével és követésük megújított szándékával tovább kell adni azt.” (II. JÁNOS PÁL 2001, n. 13)

Már csak azért is, mert az egyház a multikulturális közegben a „leghatásosabban” mindig a karitással és a vértanúkkal misszionált!²⁷

E különös feledékenység és benuátság orvoslására éppen rendtársaink tisztelete lehet hathatós orvosság, azoké, akik a Salus Mundi nyomában, életüket adták testvéreikért, hivatásukért. Ezek a sokszor nehéztermészetű emberek, a gyónási titok megőrzése, a Jó Pásztor hűségének megjelenítése, mások mentése és maguk odaadása közepette megtalálták életük Istenhez vezető útját. Másokat mentettek, magukat pedig nem kímélték, hanem odaadták és ezzel fogalmazták újra a magyar ferences papi eszményt. Ezért is mondhatta Ilija Vrdoljak, a zágrábi ferences provincia tartományfőnöke 2014 októberében újvidéki rendtársainkról, amit valamennyiükre érthetünk: *véruk ontásával pecsételték meg azt, amit munkájukkal megkezdték.*”

Napjainkban tehát, a diktatúrákat követő reflexiók közepette vesszük észre, hogy Isten a vértanúk vére által mintha átírná, számunkra is újraértelmezné ezeket a nehéz évtizedeket. Ugyanis ha visszatekintünk ezekre az évekre, egyre jobban rádöbbenünk, a kegyelem olyan példákat állított elénk azokból a nehéz időkben, akiknek hűsége, kitartása az egyházüldözés éveiben is továbbbővítette az üdvösség történetének szálát, és akik útmutatásukkal kijelölik számunkra a jövő ösvényit is.

VI. Irodalom – References

- BÁLINTNÉ MIKES, K. & SZABÓ, S. (szerk.) (1971): *Így kezdődött. Dokumentumok Bács-Kiskun Megye történetéhez, 1944-1945.* A Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kiadványai 1., Bács-Kiskun Megyei Tanács V.B. Művelődésügyi Osztálya, Kecskemét.
- BARANKOVICS, I.: *Barankovics István levele.* In: KÁLMÁN, P. OFM (szerk.) (2000): *Te meztelen Krisztus, hol hagytad az ingedet? Ferencesek a felosztás idején.* Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria, Magyar Ferences Források 1., Vigília – Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány, Budapest, 76-77.
- BEKE, M. (2014): Angelo Rotta apostoli nuncius és hazánk. *Vigília*, **79**(3): 181-187.
- BERKOVITS, I. (1945): *Berkovits Imre plébános 1945. május 11-i levele Mindszenty József veszprémi püspökhöz.* Acta Diocesana, VPL²⁸, A/44, 4111/1945.

²⁷ „A szentek, a vértanúk ökumenizmusa talán a legmeggyőzőbb” (II. JÁNOS PÁL 1994, n. 37).

²⁸ VPL: Veszprémi Püspöki Levéltár.

- CASAROLI, A. (2001): *A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok (1963–1989)*. Szent István Társulat, Budapest. (ford. Szerdahelyi Csongor)
- CZENE-POLGÁR, V.: Egyházpolitika az 1950-es években. In: ÖZE, S. & MEDGYESY-SCHMIKLI, N. (szerk.) (2005): *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*, 1. kötet., Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti Konferenciák 1/1., PPKE BTK – METEM²⁹, Piliscsaba – Budapest, 460-469.
- DEÁK, FLORID OFM (1950): *Hajnal-Pulvermann Zénó 1900-1945*. Zalaegerszeg, MFKL³⁰.
- DÉNES, B. (1999): *Ávósvilág Magyarországon. Egy cionista orvos emlékiratai*. Kairosz, Budapest.
- EGERSZEGHY, F. (1958): *1958. december 12-i levele Király Kelemenhez*. Boldoggyávatási Dokumentáció, MFKL, 2-3.
- ÉZSLÁS, E. (2008): *A hit pajzsa. Olofsson Placid atya élete*. Papyrusz Book, Budapest. http://www.ppek.hu/konyvek/Ezslas_Erzsebet_A_hit_pajzsa_Olofsson_Placid_atya_elete_1.pdf
- FEHÉRVÁRY, I. (1990): *Börtönvilág Magyarországon 1945-1956*. POFOSZ, Budapest. http://www.kiss.szalez.ofm.hu/pdf/pdf/bortonvilag_magyarorszagon_fehervary_istvan.pdf
- FONTH, J. (1939): *1939. augusztus 22-i levele Hermann Hermenegild provinciálisnak*. MFKL, 975/1939.
- GERŐ, E. (1948): *Gerő Ernő miniszter 1948. november 22-i levele Marosán György miniszterhez*. MNL³¹, OL M–KS 276. f. 65. cs. 359. ö. e. 22.
- GODÓ, Á. (1965): *Drávától a Muráig, az I. Bolgár Hadsereg harcai Magyarországon 1944–1945*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest.
- GÖNCZ, Á. (1994): A magyarországi holocaust magyarok ellen irányult. Kőbányai János interjúja. *Múlt és Jövő*, (4): 4-14. <http://www.gonczarpad.hu/upload/documents/b0/50/goncz-kobanyai.pdf>
- GRÖSZ, J. (1947): *Grösz József kalocsai érsek 1947. január 31-i levele*. Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, I.I.a. Generalia de Archidioecesis, 1947/303.
- GYURGYÁK, J. (2001): *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- HARMATH, K. OFM: A II. világháború utáni „néphatalom” viszonya az egyházakhoz a második Jugoszláviában. In: SOÓS, V. A.; SZABÓ, Cs. & SZIGETI, L. (szerk.) (2010): *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban*. Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány – Szent István Társulat – Luther Kiadó, Budapest.
- HARMATH, K. OFM (1993): *Ferences templom és rendház Újvidék*. Agapé, Újvidék.
- HERMENEGILD, H. OFM (1934): *Hermann Hermenegild, Candidatus pro Superiore Ecclesiastico..., 1934. november 29*. MFKL, 1476/1934.
- HETÉNYI VARGA, K. (1999): *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában*. 1. kötet, Pro Domo, Pécs.
- HORVÁTH, Á.: Zsiga Kerubin elhurcolás-élményei. In: KÁLMÁN, P. OFM (szerk.) (2000): *Te meztelen Krisztus, hol hagyta az ingedet? Ferencesek a feloszlítás idején*. Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria, Magyar Ferences Források 1., Vigilia – Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány, Budapest, 231-267.
- IMRE, G.: A kecskeméti demokratikus rendőrség megalakulásának története. In: BÁLINTNÉ MIKES, K. & SZABÓ S. (összeáll.) (1971): *Így kezdődött. Dokumentumok Bács-Kiskun Megye történetéhez, 1944-1945*. A Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kiadványai 1., Bács-Kiskun Megyei Tanács V.B. Művelődésügyi Osztálya, Kecskemét.
- JÁNOS PÁL PÁPA, II. (2001): *Novo millennio ineunte. II. János Pál pápa apostoli levele a 2000. esztendő Nagy Jubileuma végén*. Szent István Társulat, Budapest.
- JÁNOS PÁL PÁPA, II. (1994): *Tertio millennio adveniente. II. János Pál pápa apostoli levele a harmadik évezred küszöbén a püspökökhöz, papokhoz és a hívekhez a 2000. év jubileumának előkészítéséről*. Szent István Társulat, Budapest.
- KAHLER, F. (2009): *A nagy tűzvörös sárkány torkában. Konceptiók eljárások ferences szerzetesek ellen 1945-1956*. Kairosz, Budapest.
- KÁLMÁN, P. OFM & VAMOS, P. (szerk.) (2002): *A Paokingi Apostoli Prefektúra rövid története (Historia brevis Praefecturae Apostolicae de Paoking)*. Magyar Ferences Források 2., Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány, Budapest.

²⁹ METEM: Magyar egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség.

³⁰ MFKL: Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár.

³¹ MNL: Magyar nemzeti Levéltár.

- KÁLMÁN, P. OFM (szerk.) (2011): *Dokumentumok Grösz József kalocsai érsek hagyatékából 1956-1957*. Szent István Társulat – Hamvas Béla Kulturakutató Intézet, Budapest.
- KÁLMÁN, P. OFM (2002): *Igazi ferences munka volt. Károlyi Bernát kecskeméti működése*. Kézirat, Budapest.
- KÁLMÁN, P. OFM (szerk.) (2015): *Imakilenced a hét ferences vértanú boldoggá avatásáért*. Ferences Rendtartomány, Budapest.
- KÁLMÁN, P. OFM (2014): *Intézményes üldözöttmenekítés a Budapesti Margit körüli Plébánián az Apostoli Szentszék és az Esztergomi Főegyházmegye Támogatásával*. Előadás, Budapest. Az előadás anyaga megjelent: KÁLMÁN, P. (2015): Intézményes üldözöttmenekítés 1944-1945-ben a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartományban. *Sapientiana*, 8(1): 1-16.
http://real.mtak.hu/24875/1/Kalman_Peregrin_Sapientiana_2015_1_u.pdf
- KAMARÁS, M. OFM (1945): *1945. március 19-i levele Schrotty Pál provinciálishophoz*. MFKL.
- KAMARÁS, M. OFM (s. a.): *Napló*. Kézirat, Budapest, MFKL.
- KAMARÁS, M. OFM: P. Károlyi Bernát élettörténete. In: KÁLMÁN, P. (szerk.) (2000): *Te meztelen Krisztus, hol hagyta az ingedet? Ferencesek a felosztás idején*. Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria, Magyar Ferences Források 1., Vigilia – Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány, Budapest, 75-76.
- KAMARÁS, M. OFM: Újvidéki rendházunk alapításának és 1942-1945 közötti működésének rövid története. In: KÁLMÁN, P. OFM & KÁRPÁTI, K. OFM (szerk.) (1999): *„Te pucér Krisztus hol hagyta az ingedet?”* 1. kötet, Magyar Umbria. Ferences Füzetek 17., Ferences Klerikát, Budapest, 7-15.
http://mandadb.hu/common/file-servlet/document/464564/default/doc_url/MU_1999_ff17.pdf
- KÁROLYI, B. OFM (1935): *1935. december 7-i levele a Szatmári Irgalmas Nővérek elöljárójához*. K–8.
- KÁROLYI, B. OFM (1943): *1943. május 23-i levele*. MFKL, 1477/1943.
- KÁROLYI, B. OFM (1944): *1944. március 22-i levele Schrotty Pál delegátus generálishophoz*. MFKL, 102/1944 sz. Ad no. 617.
- KÁROLYI, B. OFM (1945): *1945. október 15-i levele Schrotty Pál tartományfőnökhöz*. MFKL, 1945/362.
- KÁROLYI, B. OFM (1942): *Magyar Ferencesek Kína felé... Egy misszionárius útinaplója*. 1. rész, Ferences Világmissziók 7., Ferences Missziók Országos Ügyvivősége, Budapest.
- KÁROLYI, B. OFM (1908): *Német nyelvű levele 1908-ból*. Boldogáavatási Dokumentációk, MFKL.
- KASSAY, K.: *A vörös pók hálójában az arany Kolimán*. In: MENCZER, G. (2007): *A Gulág rabtelepei. A bolsevizmus népiirtásának színtere*. Századvég, Budapest, 199-234.
- KELE, I. (1936): *Kele István jászberényi plébános 1936. november 17-i levele*. Kézirat, MFKL, 830/1936.
- KIRÁLY, K. OFM (1958): *Kérelem börtönöket átélt magyarokhoz*. *Katolikus Magyarok Vasárnapja*, (Cleveland, november 12).
- KIRÁLY, K. OFM (1974): *Naplóm*. Kárpát Könyvkiadó, Cleveland (Ohio).
- KIRÁLY, K. OFM (197?): *P. Kiss Szaléz élete és szenvedéstörténete*. Kézirat, szálas iratanyag, Provinciátörténet, MFKL. (Király Kelemen hagyaték)
- KIRÁLY, K. OFM (s. a.): *Vallomásom*. Kézirat, szálas iratanyag, MFKL. (Király Kelemen hagyaték)
- KISS, Gy. (1945): *Kiss György püspöki biztos 1945. április 13-i levele Mindszenty József veszprémi püspökhöz*. Acta Diocesana, VPL, A/44, 719/1945.
- KISS, Sz. OFM (1942): *A könny és mosoly hőse*. *Katolikus Figyelő*, 8(10): 5-6.
- KISS, Sz. OFM (1937a): *A mennyország ember*. *Jó Pásztor*, (szeptember 10), Kézirat, Provinciátörténet, MFKL. (Király Kelemen hagyaték)
- KISS, Sz. OFM (1946): *Kiss Szaléz előadása a gyöngyösi Munkaszolgálatos Szövetségben*. Gyöngyös és vidéke, (április 14).
- KISS, Sz. OFM (1937b): *Hol vagy István király*. *Amerikai Magyar Népszava*, (augusztus 22): 4-5.
- KISS, Sz. OFM (1926): P Marielux. *Katolikus Nevelés*, (9-10): 135-136.
- KÖLLEY, Gy. (1986): *Értetek és miattatok*. Nemzetőr, München, 57-63.
- KÖRÖSZTÖS, K. OFM (1938b): *1938. március 2. levele*. MFKL, 573/38.
- KÖRÖSZTÖS, K. OFM (1938c): *1938. március 3. levele*. MFKL, 588/38.
- KÖRÖSZTÖS, K. OFM (1938a): *1938. december 31. levele*. MFKL, 16/38.
- KÖRÖSZTÖS, K. OFM (1941a): *1941. augusztus 23-i levele*. MFKL, 2186/1941.

- KÖRÖSZTÖS, K. OFM (1941b): *1941. október 10-i levele*. MFKL, 2581/1941.
- KÖRÖSZTÖS, K. OFM (1941c): *1941. október 31-i levele*. MFKL, 2772/1941.
- KÖRÖSZTÖS, K. OFM (1942): *1942. október 18-i levele*. MFKL, 3227/1942.
- KÖRÖSZTÖS, K. OFM (1943): *1943. január 13-i levele*. MFKL, 85/1943.
- KÖRÖSZTÖS, K. OFM (1944): *1944. szeptember 11-i levele Schrotty Pál provinciálishoz*. MFKL, 1602/1944.
- KOVÁCS, A. K. OFM (2002): *Ferences szentek és boldogok az év minden napjára*. Ferences Rendház, Sümeg.
- KOVÁCS, K. OFM (1941a): *1941. július 12-i levele Schrotty Pál provinciálishoz*. MFKL.
- KOVÁCS, K. OFM (1941b): *1941. július 14-i levele Schrotty Pál provinciálishoz*. MFKL, 1941/1840.
- KOVÁCS, K. OFM (1942): *1942. július 15-i levele Schrotty Pál provinciálishoz*. MFKL, 1942/2094.
- KRISZTEN, R. OFM (1945): *1945. március 19-i levele az Esztergomi Érseki Általános Helytartói Hivatalhoz*. Budapest Országúti Plébánia Levéltára.
- KRISZTEN, R. OFM (1947): *1947. június 26-i levele Luptovics Kolos provinciálisnak*. MFKL, 1947/425.
- KRISZTEN, R. OFM (1949): *1949. augusztus 12-i levele Luptovics Kolos provinciálisnak*. MFKL, 615/1949.
- KRUPA, K. OFM (1963): *1963. február 24-i levele. Provinciátörténet, MFKL. (Király Kelemen hagyaték)*
- LOMBOS, L. (1950): *1950. június 23-i jelentése*. MNL, M – KS – 276.f. 65/359 öe. 108-109.
- LUKÁCS, P. OFM (1944): *A keresztény Kína véres napjai*. Ferences Világmissziók 33., Ferences Missziók, Budapest.
- LUPTOVICS, K. OFM (1945): *1945. február 25-i levele*. MFKL, 31/1945.
- LUPTOVICS, K. OFM (1948): *1948-ban a miniszter generálisnak küldött beszámolója*. MFKL, 315/1948.
- LUPTOVICS, K. OFM (1950): *Luptovics Kolos provinciális 1950. március 4-i levele a Pécs-belvárosi Egyházközség elnökének*. MFKL, 232/1950.
- MAJSAI, M. OFM (összeáll.) (s. a.): *Provinciai mozaikok*. Kézirat, Budapest, MFKL.
- MÁLNÁSI, Ö. (1958): *Magyar mártírok*. London.
- MÁRKUS, L. (1991): *Két ünnep a váci börtönben*. *Magyar Nemzet*, 54(március 3.).
- MATUSKA, M. (2008): *A megtorlás napjai. Ahogy az emlékezet megőrizte*. Forum, Újvidék.
- MATUSKA, M.: Dupp Bálint, a németből lett magyar csurogi mártír. In: uő (2002): *Három mártírunk*. Életjel Könyvek 94., Életjel, Szabadka.
- MÉSZÁROS, B. (2014): *Ferences embermentés a vészkorszakban*. Kézirat, MFKL.
- MINDSZENTY, J. (1989): *Emlékirataim*. Szent István Társulat, Budapest.
- MINDSZENTY, J. (1945): *Mindszenty József bíboros 1945. május 24-i levele Magyarország miniszterelnökéhez*. Acta Diocesana, VPL, A/44, 2377/1945.
- MINDSZENTY, J. (1947): *Mindszenty József bíboros 1947. november 18-i levele Bánáss László veszprémi püspökhöz*. Acta Diocesana, VPL, A/44 4600-36/1947.
- MOLNÁR, E. (1950): *Molnár Erik igazságügyminiszter 1950. november 16-i jelentése az előzetes letartóztatásban lévő egyházi személyek ügyeiről Rákosi Mátyásnak*. In: HORVÁTH, I. et al. (szerk.) (1994): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. 3. kötet, „Párt” ítéletek. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 321-327.
- NÁDAS, V. (1950): *1950. május 16-i levele*. BFL, B. XLI. 3051/950, számozatlan oldal.
- [? OLVASHATATLAN VEZETÉKNÉV], Oszkár (1931): *1931. augusztus 9-i levele*. MFKL. (Lukács Pelbárt hagyaték)
- OSLAY, O. OFM (1929): *Oslay Oswald provinciális 1929. szeptember 4-i levele*. MFKL, 1929/606.
- OSLAY, O. OFM (1946): *Oslay Oswald egri házfőnök 1946. május 19-i levele Schrotty Pál provinciálisnak*. MFKL.
- PASKAI, L. OFM (2013): *Paskai László OFM prédikációja a kanonizációs eljárás főegyházmegyei szakaszát lezáró vespéren*. Kézirat. (A szerző tulajdonában)
- PÁSZTOR, F. (1948): *Pásztor Ferenc beregszászi plébános 1948. május 7-i levele*. MFKL, 368/1948.
- PÉTERY, J. (1944): *Pétery József váci püspök 1944. május 30-i levele Schrotty Pál provinciálishoz*. MFKL, 2900/1944.
- PÉTERY, J. (1945): *Pétery József váci püspök 1945. október 24-i levele Károlyi Bernáthoz*. Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, 3667/1945.
- RÁCZ, P. OFM (2004): *Ferencesek az ország nyugati részén*. Szűz Máriáról Nevezett Ferences Rendtartomány, Zalaegerszeg.

- RÉVAI, V. et al. (szerk.) [1991]: *Törvénytelen szocializmus. A Tényfeltáró Bizottság jelentése*. Zrínyi Kiadó, Budapest.
- RÉVÉSZ, B. (1998): *Az osztályharc fogalmának politikai és jogi aspektusai az '50-es években*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Iuridica et Politica. Tomus LIV. Fasciculus 15, A Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Bizottsága, Szeged. <http://vmek.niif.hu/01900/01983/01983.pdf>
- SÁGHY, M. (2005): *Isten Barátai. Szent és szentéletrajz a késő antikvitásban*. Kairosz, Budapest.
- SCHROTTY, P. OFM (1929a): *1929. április 11-i levele Oslay Oswald provinciálisához*. MFKL, jelzet nélkül.
- SCHROTTY, P. OFM (1929b): *1929. november 1-i levele Oslay Oswald provinciálisához*. MFKL, 814/1929.
- SCHROTTY, P. OFM (1941): *Schrotty Pál tartományfőnök 1941. november 17-i levele*. MFKL, 2934/1941.
- SCHROTTY, P. OFM (1942a): *Schrotty Pál provinciális 1942. április 25-i levele Lukács Pelbártnak*. MFKL, 1163/1942.
- SCHROTTY, P. OFM (1942b): *Schrotty Pál provinciális 1942. július 23-i levele Kovács Kristófhöz*. MFKL, 2094/1942.
- SCHROTTY, P. OFM (1945): *Schrotty Pál tartományfőnök 1945. október 10-i levele Károlyi Bernáthoz*. MFKL, 960/1945.
- SOMORJAI, Á. (2013): *Törésvonalak Mindszenty bíboros emlékirataiban*. ELTE, Budapest.
- SUSA, É. (2011): *Összefoglaló néhai Károlyi Bernát ferences szerzetes eltemetési helyének kutatásáról és kihantolási kísérleteiről*. Boldogáavatási Dokumentáció, Budapest.
- SZÁNTÓ, K. OFM (1991): *A meggyilkolt katolikus papok kálváriája*. Mécses, Budapest.
- SZÁNTÓ, K. OFM: Lukács Pelbárt elhurcolása és halála. In: KÁLMÁN, P. (szerk.) (2000): *Te meztelen Krisztus, hol hagytad az ingedet? Ferencesek a felosztatás idején*. Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria, Magyar Ferences Források 1., Vigilia – Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány, 72-73.
- SZÉKELY, S. (1950): *1950. május 16-i levele*. BFL, B. XLI. 3051/950, számozatlan oldal.
- TAMÁS, A. OFM (1924a): *Tamás Alajos provinciális 1924. január (?) levele Zichy Gyula pécsi püspökhöz*. Pécsi Püspöki Levéltár, 1452/1924.
- TAMÁS, A. OFM (1924b): *Tamás Alajos provinciális 1924. január (?) levele Zichy Gyula pécsi püspökhöz*. Pécsi Püspöki Levéltár, 1264/1924.
- TÓTH, T. (2008): A Bácsi Apostoli Kormányzóság 1941-es visszacsatolása Kalocsához Ijjas József feljegyzései alapján. *Deliberationes*, 1(1): 129. http://gff-szeged.hu/uploads/fm/2008_1.pdf
- TÓTHNÉ DEME, M.: Kerubin atya visszaemlékezése (1989). In: KÁLMÁN, P. OFM (szerk.) (2000): *Te meztelen Krisztus, hol hagytad az ingedet? Ferencesek a felosztatás idején*. Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria, Magyar Ferences Források 1., Vigilia – Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány, Budapest, 218-231.
- TURÁNYI, L. (szerk.) (1988): *Magyar Katolikus Almanach II. A Magyar Katolikus Egyház élete 1945–1985*. Szent István Társulat, Budapest.
- UNSER, M. (2001): *...erst di Enkel fanden das Brot. Die Ansiedlung der Familie Kraus in Ungarn*. ETH-Bibliothek, Zürich.
- VECSEY, J. (szerk.) (1957): *Mindszenty Okmánytár*. 1. kötet, München.
- VERESS, D. (2005): *Értetek, Napló. Nagyatád, 1944-1945*. Nagyatád Művelődési Ház és Városi Múzeum, Nagyatád.
- VIDOVICS, F. (1970): 1970. február 10-i levele. In: KÁLMÁN, P. OFM (szerk.) (2000): *Te meztelen Krisztus, hol hagytad az ingedet? Ferencesek a felosztatás idején*. Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria, Magyar Ferences Források 1., Vigilia – Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány, Budapest, 69.
- WALLENSTEIN, A. OFM (1940): *1940. augusztus 20-i levele Schrotty Pál provinciálisnak*. MFKL, 991/1940.
- ZICHY, Gy. (1943): *Zichy Gyula kalocsai érsek 1943. december 3-i levele*. MFKL, 3113/1941.
- ZSITNYÁNYI, I.: „A hazáért mindhalálig!” A magyar tisztikar ellen irányuló perek, 1945-1953. In: OKVÁTH, I. (szerk.) (2001): *Katonai perek 1945-1958*. Történeti Hivatal, Budapest, 173-197.
1943. február 21-i hirdetés. *Hirdetmények*, 1943-1946/V.5., Újvidék.
1943. március 28-i hirdetés. *Hirdetmények*, 1943-1946/V.5., Újvidék.
1944. május 28-i hirdetés. *Hirdetmények*, 1943-1946/V.5., Újvidék.

- A Budapest Margit-körúti Kolostor Historia Domusa.* MFKL.
- A Budapest Pasaréti Historia Residentiae.* 98. MFKL.
- A Csongrádi Kolostor Historia Domusa.* MFKL.
- A gyékényesi jegyzőtől, 1945. április 9.* 260/1945. Gyékényes Nagyközség jegyzőjének iratai, SML³², V.249.
- A Hatvani Kolostor Historia Domusa.* MFKL.
- A Kecskeméti Kolostor Historia Domusa.* MFKL.
- A Kecskeméti Népügyészség Határozata, 1945. augusztus 16.* BFL, Népügyészségi Perek XXV.2.b. (4962/47).
- A pasaréti hívek 1939. augusztus 21-i levele Hermann Hermenegild provinciálisnak.* MFKL, 975/1939.
- A Szécsényi Kolostor Historia Domusa.* 443, MFKL.
- A. Gy. visszaemlékezése* (2010). MFKL.
- Adatok és tények a klerikális reakció tevékenységéről.* 1950. május 6, MNL, OL M–KS 276. f. 65. cs. 359. ö. e. 61.
- Admissiók megbízás.* MFKL, 822/1938.
- Aurél atya. In: TÖLGYESSY, Á. & KULICS, Á. (1991): *...kövek fognak kiáltani... Szerzetesvallomások (1988-1989).* Gondolat, Budapest, 166-167.
- Az újvidéki polgármester 1941. november 11-i levele.* MFKL, 2934/1941.
- Barankovics István visszaemlékezése* (1970). New York. A hanganyag *A kereszténydemokrácia Magyarországon* (2009). KDNP, DVD-n áll rendelkezésünkre.
- Bíró Imre visszaemlékezése. In: BÖSZÖRMÉNYI, G. (2007): *A magyar piaristák 1950-ben. Szétszóratás és újrakezdés.* Piarista Tartományfőnökség, Budapest, 112.
- D. J. visszaemlékezése* (2010). MFKL.
- Érsek Lászlóné visszaemlékezése* (2000). Boldoggáavatási Dokumentációk 9., MFKL.
- F. F. visszaemlékezése* (2010). MFKL.
- F. L. visszaemlékezése* (2010). Budapest.
- Fazekas József visszaemlékezése. In: BÖSZÖRMÉNYI, G. (2007): *A magyar piaristák 1950-ben. Szétszóratás és újrakezdés.* Piarista Tartományfőnökség, Budapest, 98, 99, 101, 108.
- Feljegyzés a Megyei Bizottságok jegyzőkönyveiből a klerikális reakció tevékenységéről, 1949. október 12.* MNL, OL M–KS 276. f. 65. cs. 359. ö. e. 29.
- Index, Athenaeum Antonianum de Urbe.* MFKL. (Lukács Pelbárt hagyaték)
- Jegyzőkönyv a kecskeméti házi-tanácsnak 1945. augusztus 10-én tartott gyűléséről.* Kecskemét, MFKL.
- Jegyzőkönyv a kecskeméti házi-tanácsnak 1945. szeptember 15-én tartott gyűléséről.* Kecskemét, MFKL.
- Jelentés, 1950. május 15.* MNL, OL M–KS 276. f. 65. cs. 359. ö. e. 34.
- Jelentés a Heves megyei útról a klerikális reakció tevékenységével kapcsolatban, 1950. május 12.* MNL, OL M–KS 276. f. 65. cs. 359. ö. e. 74-76.
- K. E. visszaemlékezése* (2010). MFKL.
- K. T. vallomása.* BFL, Népügyészségi Perek XXV.2.b. (4962/47) 4-6.
- Kanonizációs eljárás. Történész szakvélemény* (2012). Budapest, MFKL.
- Károlyi Bernát adatlapja* (1952). Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága Központi Szállítási és Nyilvántartási Osztályának Archívuma, Budapest, Nyilvántartókönyv.
- Károlyi és társai.* ÁBTL, B. XLI. 3051/950. 80.
- Kecskeméti jelöltek a választásokon, *Kecskeméti Lapok*, **78**(1945. október 25/86).
- Kereszteltek Anyakönyv, 1916. február 18–19.* Valpó, Plébániai Irattár.
- Kikre szavazunk november 4-én? Kecskeméti Lapok*, **78**(1945. október 14/83).
- Kiss Szaléz. Rehabilitációs igazolás.* Oroszországi Föderáció Legfőbb Ügyészsége, 1993. május 25, Sz.: 13-1024-89, Másolatban in: *A boldoggá avatási eljárás forrásgyűjteménye.* MFKL.
- Köröstyös Krizosztom életrajza a családi emlékezés szerint.* Kisnyomtatvány, 2009.
- Kovács Zoltán visszaemlékezése. Kézirat, MFKL, p. 25.*

³² SML: Somogy Megyei Levéltár.

- Kriszten Rafael adatlapja* (1952). Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága Központi Szállítási és Nyilvántartási Osztályának Archívuma, Nyilvántartókönyv, Budapest.
- M. J., B. J., O. A. visszaemlékezése* (2010). MFKL.
- M. S. visszaemlékezése* (2010). MFKL.
- Magyar István visszaemlékezése. In: BÖSZÖRMÉNYI, G. (2007): *A magyar piaristák 1950-ben. Szétszóratás és újrakezds.* Piarista Tartományfőnökség, Budapest, 116-119.
- Martincsevics Pál halálának körülményei* (1947). A Gyékényesi Római Katolikus Plébániahivatal Irattára, 169/1947.
- MKP III. Kongresszusának jegyzőkönyve* (1946). Budapest.
- N. J. visszaemlékezése* (2010). MFKL.
- Népügyészégi Perek* (1947). BFL, XXV.2.b. (4962/47).
- Notula Solemnis Professionis, 1924. július 30.* MFKL.
- Nunciatura Apostolique En Hongrie N 2963/4, 1945. február 23.* Budapest Országúti Plébánia Levéltára.
- Péter Gábor vallomása, 1957. március 26.* ÁBTL³³, V-150028/1.
- Rendi Anyakönyv.* 389. sz., MFKL.
- Reversales de Professione Solemni, 1924. július 30.* MFKL. (Hajnal Zénó hagyaték.)
- S. G. visszaemlékezése* (2010). MFKL.
- Sáró István vallomása, 1945. július 25.* BFL, Népügyészégi Perek XXV.2.b. (4962/47).
- Schematismus Provinciae S. Mariae in Hungaria.* 1930, Budapest.
- Szabadság,* 1946. május 9.
- Szabad Nép,* 1946. május 9.
- Szabad Nép,* 1946. május 14.
- Szakvály úr levele. In: KÁLMÁN, P. OFM (szerk.) (2000): *Te meztelen Krisztus, hol hagytad az ingedet? Ferencesek a felosztatás idején.* Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria, Magyar Ferences Források 1., Vigilia – Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány, Budapest, 79-80.
- Világosság,* 1946. május 4.
- Zadavec István igazoló okirata* (1925). MFKL, 205/678.1925. (Hajnal Zénó hagyaték)

³³ ÁBTL: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

